

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Кафедра міжнародного права, європейської
та євроатлантичної інтеграції

Спеціальність 293 «Міжнародне право»
Освітня програма 293.00.01 «Міжнародне
право»

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

«Захист прав людини в умовах збройного конфлікту»

Студентки IV курсу групи МПб1-21-4.0д
Мудрик Яни Сергіївни

Наукова керівниця – завідувачка Кафедри
міжнародного права, європейської та
євроатлантичної інтеграції, к.ю.н., доцент
Братко Ірина Василівна

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
-------------------	----------

РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові основи захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.....	5
---	----------

1.1. Основні поняття та принципи міжнародного гуманітарного права.....	5
--	---

1.2. Джерела та принципи права Женеви.....	12
--	----

1.3. Співвідношення Міжнародного права прав людини та Міжнародного гуманітарного права.....	18
---	----

РОЗДІЛ 2. Міжнародне гуманітарне право як механізм захисту прав людини під час збройного конфлікту.....	25
--	-----------

2.1. Поняття та ознаки злочинів проти людяності;.....	25
---	----

2.2. Особливості застосування Женевських конвенцій під час збройних конфліктів;.....	34
--	----

2.3. Інституційно-правові механізми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.....	39
---	----

РОЗДІЛ 3. Захист прав людини під час збройного конфлікту: український контекст.....	49
--	-----------

3.1. Порушення прав людини в умовах російсько-української війни.....	49
--	----

3.2. Законодавство України у забезпеченні прав людини за умови правового режиму воєнного стану.....	59
---	----

3.3. Реалізація прав внутрішньо переміщених осіб, жінок, дітей та інших вразливих груп на території України в умовах збройного конфлікту.....	69
---	----

ВИСНОВОК.....	79
----------------------	-----------

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	83
--	-----------

ВСТУП

Актуальність теми: 20 століття прийнято вважати темною та кривавою сторінкою усього людства: дві наймасштабніші війни, що до цього не бачив світ, значні втрати та жертви, скорочення населення усієї земної кулі, зниження рівня життя громадян кожної країни та складне і довге відновлення для кожної держави від війн, рани з яких досі кровоточать навіть через майже 80 років.

Тоді світ колективно пообіцяв: «ніколи знову». Більше ніколи і ніхто не мав допустити таких жорстоких подій, наслідки яких відгукуються досі, такої кількості невинних жертв та таких збитків для кожного. Тож міжнародно-правова спільнота постала перед завданням: створити дієвий правовий механізм, метою якого буде врегулювання правил ведення війни та мінімізації жертв збройних конфліктів у разі їх виникнення. Внаслідок таких процесів дійсно були розроблені певні механізми, такі як, наприклад, право Женеви, міжнародне гуманітарне право та інші.

Незважаючи на наявність врегулювання принципів та правил ведення війни, сучасний світ вже в 21 столітті постав перед новим викликом: абсолютне ігнорування, порушення та зневага до кожного з цих принципів, що призвело до фактичного повторення того, що світ зобов'язувався ніколи не допустити знову – російсько-українська війна.

Росія порушила кожне із зобов'язань, продемонструвала неповагу до людського життя та гідності, вчиняючи звірські злочини проти українців та фактично скоюючи геноцид.

Тож питання захисту прав людини в умовах збройного конфлікту набуло особливої актуальності з початком війни на Донбасі. Незважаючи на розвиток галузі міжнародного гуманітарного права, усі правові механізми виявились неефективними та недієвими, а збройні конфлікти продовжують становити велику загрозу для існування окремих народів та національностей.

Об’єкт дослідження: проблематика захисту прав людини в умовах збройного конфлікту та відповідальність згідно з нормами міжнародного права.

Предмет досліджень: міжнародно-правові механізми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, практика їх застосування, імплементація норм та принципів міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права в національну правову систему.

Мета дослідження: комплексний аналіз системи захисту прав людини в умовах збройного конфлікту з метою виявлення основних проблем, визначення можливих шляхів вирішення та вдосконалення міжнародно-правових та національних інструментів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Методи дослідження: в рамках дослідження застосовувався аналіз міжнародно-правових норм та принципів, національних нормативно-правових актів, що декларують та/або регламентують захист прав людини в умовах збройного конфлікту, юридична техніка, а також використано історичний та порівняльно-правовий методи.

РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові основи захисту прав людини в умовах збройного конфлікту

1.1. Основні поняття та принципи Міжнародного гуманітарного права

У 20 столітті людство сколихнулось від двох найкривавіших, наймасштабніших та найжорстокіших війн, яких до того не бачив світ. У Другій світовій війні брала участь 61 країна світу, що становить 80% людства, а загальні втрати військового та цивільного населення за підрахунками становить від 50 до 75 мільйонів людей.

Другова світова війна стала таким собі «лакмусовим папірцем», який показав, що світ потребує перебудови та значних змін. Міжнародна спільнота більше не могла стояти осторонь, було очевидно – система захисту прав людини в умовах збройного конфлікту мала стати більш ефективною.

Говорячи про воєнні злочини, про злочини проти людяності і в цілому про правопорушення, що стосуються прав людини в незалежності від обставин, за яких вони вчиняються, неможливо не згадати про галузь, яка покликана захищати людину та її основоположні права під час збройного конфлікту незалежно від його характеру.

Після трагічних подій Другої світової війни відбувся значний розвиток міжнародного гуманітарного права. У 1949 році були прийняті чотири Женевські конвенції, які стали наріжним каменем сучасного міжнародного гуманітарного права. Вони встановили фундаментальні правила захисту різних категорій осіб під час військових конфліктів.

Принципи міжнародного гуманітарного права втілюють гуманістичні цінності світового співтовариства та спрямовані на обмеження насильства під час збройних конфліктів, захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях. Вони становлять нормативну основу, яка визначає межі допустимої поведінки воюючих сторін та забезпечує мінімальні стандарти гуманності навіть за найскладніших обставин.

Формування такої галузі можна пов'язати із фактом жорстоких, кровопролитних війн практично у всіх країнах протягом всієї історії людства. На жаль, 21 століття в

цьому контексті не стало виключенням. Так, за останні п'ять тисяч років відбулось близько 14 тисяч війн, у яких загинуло 5 млрд людей. За 3400 років, років миру можна нарахувати лише 250 – це менше 1% від загального часу існування людства. Вже в 20 столітті відбулись дві наймасштабніші та найбільш криваві війни, яких недарма назвали світовими. В ході Першої світової війни загинули 31 млн, з яких 10 млн – загинуло на полі бою, а 21 – від голоду та хвороб. У Другій світовій війні, як вже було зазначено, загинуло ще більше – від 50 до 75 млн. Крім того, в ході наведених вище збройних конфліктів також було вперше застосовано хімічну, атомну зброю, а також на той час новітню техніку, якої людство доти не бачило. Все це в сукупності породило величезну кількість жертв та поранених, а відтак – потребувало швидкого та ефективного реагування, формування нової практики та міжнародних норм і стандартів. [20]

Для повноцінного та вичерпного аналізу принципів міжнародного гуманітарного права, їх застосування та ефективності, перш за все, слід звернутись до самого правового визначення поняття МГП.

Міжнародне гуманітарне право – це галузь міжнародного права, що покликане захищати та відстоювати права людини в умовах воєнних дій чи збройного конфлікту, яке націлене на гуманізацію ведення таких дій та полегшення страждань жертв війни, а в найкращому випадку – їх мінімізацію та уникнення. [19]

В основі МГП лежать чотири Женевські конвенції разом з Додатковими протоколами:

- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях 1949 р. (I Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі 1949 р. (II Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);
- Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. (III Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);

- Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. (IV Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року).
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. (Протокол I);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 р. (Протокол II);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми від 8 грудня 2005 р. (Протокол III). [39]

Крім того, існує також інша група міжнародних договорів, що регулює ті чи інші аспекти збройного конфлікту та захисту їх жертв, серед яких:

- Гаазька конвенція (IV) про закони та звичаї війни на суходолі 1907 р. з Додатком: Положення про закони та звичаї війни на суходолі 1907 р.
- Конвенція про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972 р.
- Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Нью-Йорк 1976 р.
- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 р.
- Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 р.
- Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 р. [35]

Таким чином, у сучасному міжнародному гуманітарному праві виділяється два механізми захисту прав людини та регуляції збройного конфлікту: право Женеви та право Гааги.

Щодо категорій осіб, яких захищає МГП, до них відносяться наступні особи:

- особи, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі особи зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто *hors de combat* (вийшли з ладу) унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини;
- поранені та хворі, а також люди з інвалідністю;
- військовополонені;
- жінки та діти. [19]

Таким чином, основними завданнями МГП є:

- захист цивільних осіб та тих, хто більше не бере участі у збройних діях у зв'язку з пораненням чи інших причин;
- швидке реагування та регулювання засобів, методів та способів ведення бойових дій. [19]

Отже, фундаментальні принципи міжнародного гуманітарного права детермінуються положеннями чотирьох Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, що слугують нормативно-правовою основою для ідентифікації наступних принципів:

- принцип заборону нападу невибіркового характеру – забороняються напади, ціль яких не спрямовані на конкретну ціль, досягнення якої може надати військову перевагу одній із сторін конфлікту;
- принцип розрізнення – сторони збройного конфлікту зобов'язані розрізняти цивільних осіб від комбатантів, а також цивільні та військові об'єкти.
- Принцип вжиття запобіжних заходів щодо наслідків конфлікту – сторони конфлікту мають вжити всіх можливих запобіжних заходів для захисту цивільного населення та цивільних об'єктів, а також уникати розміщення

військових цілей у межах або поблизу густонаселених районів, де перебуває цивільне населення;

- Принцип вжиття запобіжних заходів під час здійснення нападу – по аналогії до попереднього пункту, сторони конфлікту зобов'язані вжити всіх можливих заходів, аби уникнути випадкової загибелі цивільного населення, їх поранення чи пошкоджень цивільних об'єктів. [36]

Крім основних принципів МГП, які завжди виділяються в будь-якому контексті, існують також принципи, які окремо виділяють науковці та дослідники. Серед таких:

- принцип гуманізації сфери збройного протистояння;
- принцип заборони імплементації негуманних та нецивілізованих засобів ведення бойових дій;
- принцип забезпечення правового захисту жертв збройних конфліктів та цивільних об'єктів;
- принцип недискримінаційного та паритетного поводження з комбатантами;
- принцип дотримання етичних норм та доброчесності при виборі методів ведення військових операцій;
- принцип юридичної відповідальності суб'єктів збройних конфліктів за вчинення військових злочинів. [47]

Очевидно, що ці принципи не є новими та багато в чому повторюють принципи, наведені вище. Ці принципи формувалися протягом тривалого історичного розвитку міжнародного гуманітарного права та відображені в численних міжнародних договорах і конвенціях. Варто зазначити, що представлена систематизація принципів є лише одним із багатьох підходів до їх класифікації, що пропонуються різними науковцями в теоретичних дослідженнях у цій галузі.

Досить цікавий підхід запропонував науковець Жан Пікте – швейцарський юрист, який присвятив свою професійну діяльність роботі в громадському секторі та дослідженню міжнародного гуманітарного права. Так, він поділив принципи МГП по

умовним групам: основні, загальні, і принципи, якими мають керуватись держави по відношенню до жертв конфлікту.

До умовних вступних положень він відніс «Обмовку Мартенса» - принцип, що виключає право воюючих сторін застосовувати звичаєву норму «дозволено все, що не заборонено», тобто, з відсутності в МГП норми, яка може застосовуватись до конкретної ситуації, необхідно звертатись до цієї так званої обмовки. [31] Крім того, Пікте також відніс формулювання про те, що застосування норм МГП застосовується до всіх сторін, залучених до конфлікту, незалежно від переваги, статусу держави та/або сторони тощо. [47]

Серед основних принципів науковець виділяв такі принципи:

- військова необхідність має умовно узгоджуватись з повагою до прав людини;
- воюючі сторони не мають наносити одне одному збитки, які не є співмірними з метою ведення війни, що має полягати в послабленні супротивної сторони;
- принципи права Женеви: особи, що більше не беруть участі у збройних діях у зв'язку з пораненням чи з огляду на інші обставини, підлягають захисту та гуманному поводженню;
- принципи права Гааги: право воюючих сторін обирати способи та методи ведення війни не є обмеженими. [47]

До загальних принципів науковець відніс:

- принципи недоторканості;
- неприпустимість дискримінації;
- принцип особистої безпеки.

Жан Сімон Пікте – швейцарський юрист та громадський діяч, що присвятив свій професійний шлях вивченню міжнародного гуманітарного права, також окремо виділяв групу принципів, якими необхідно керуватись задля захисту цивільного населення:

- гуманітарна допомога не є методом втручання у конфлікт;
- особи, які перебувають під захистом, мають мати можливість вести нормальне життя;
- держава має забезпечити захист осіб, які з тих чи інших обставин опинилися під її владою (наприклад – військовополонені). [47]

Крім того, Жан Пікте виділяв принципи, що регулюють право війни, серед яких:

- цивільне населення та інші особи, що перебувають під захистом, користуються загальним захистом від небезпек, що можуть виникати внаслідок збройного конфлікту;
- напади однієї сторони на іншу мають бути обмежені наявністю військової цілі;
- заборона використання методів ведення війни або такою зброєю, яка може заподіяти зайву шкоду або надмірні страждання. [47]

Тож проаналізувавши різні наукові та практичні підходи до формулювання принципів МГП, можна виділити такі загальні принципи:

1. Принцип гуманізації збройних конфліктів як фундаментальна засада МГП.
2. Принцип лімітації воюючих сторін щодо вибору засобів та методів ведення бойових дій.
3. Принцип заборони завдання надмірних страждань.
4. Принцип доброчесності та відповідальності у виборі тактики ведення військових операцій.
5. Принцип охорони довкілля під час збройних конфліктів.
6. Принцип диференціації між комбатантами та некомбатантами.
7. Принцип дотримання основоположних прав людини.
8. Принцип забезпечення захисту цивільного населення, об'єктів та жертв збройних конфліктів.
9. Принцип юридичної відповідальності за порушення норм та принципів міжнародного гуманітарного права. [47]

Підсумовуючи викладений матеріал, можна констатувати, що основні принципи міжнародного гуманітарного права становлять фундаментальну основу для регулювання поведінки сторін під час збройних конфліктів. Ці принципи сформувалися в результаті розвитку міжнародного права та відображають прагнення зменшити страждання під час війни.

Розглянуті принципи гуманізації, обмеження засобів і методів ведення війни, заборони надмірних страждань, захисту цивільного населення та довкілля, а також відповідальності за порушення норм МГП утворюють цілісну систему. Вони взаємодоповнюють один одного і забезпечують комплексний захист жертв збройних конфліктів.

Важливою проблемою сучасності залишається практичне застосування цих принципів та забезпечення відповідальності за їх недотримання. Незважаючи на різні підходи до класифікації принципів МГП, їхня головна мета залишається незмінною – обмеження насильства та захист людської гідності в умовах збройного протистояння.

Принципи міжнародного гуманітарного права мають універсальний характер і поширюються на всі види збройних конфліктів, що робить їх важливим елементом сучасної системи міжнародної безпеки.

1.2. Джерела та принципи права Женеви

На тлі неспроможності Ліги Націй, що була створена після Першої світової війни, захистити населення від складних та іноді непоправних наслідків збройних конфліктів, а також запобігти виникненню таких у світі, у 1945 році було засновано Організацію Об'єднаних Націй (далі – ООН), і прийнято Загальну декларацію прав людини, яка проголосила фундаментальні права та свободи всіх людей без виключення.

Разом з тим, створення такої Декларації не вирішило питання та не врегулювало складнощі захисту прав людини саме в умовах збройного конфлікту. Таким чином, це створило передумови до скликання Дипломатичної конференції ООН з питань захисту жертв війни, яка проходила в Женеві з 21 квітня по 12 серпня 1949 року. [39]

Разом з тим, у світі на той час вже існував документ, який був покликаний регулювати ведення військових дій та мінімізувати кількість жертв війни. Таким документом була Перша Женевська конвенція, підписана та ратифікована 1864 року 12 державами світу. [54]

Проте ця конвенція виявилась не дієвою, і, таким чином, 12 серпня 1949 року на Дипломатичній конференції ООН було прийнято чотири Женевські конференції, що стали основою сучасного міжнародного гуманітарного права. Згодом були прийняті три Додаткових протоколи, що доповнили норми та принципи, закріплені в Женевських конвенціях. Таким чином було утворено систему, яку зараз прийнято називати правом Женеви, і яка покликана чітко окреслювати правила ведення війни з максимальною мінімізацією наслідків та кількості жертв та руйнувань. [39]

Отже, 70 років тому були прийняті чотири міжнародні договори, що ознаменували готовність та бажання держав захищати та дотримуватись прав людини в умовах збройних конфліктів:

- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях 1949 р. (I Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі 1949 р. (II Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);
- Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. (III Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року);
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. (IV Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року).

Цікавим історичним фактом є те, що три Женевські конвенції були прийняті на основі вже чинних договорів, які стосувались суміжних або ідентичних питань, тоді як Четверта Женевська конвенція стала абсолютно новим договором – першим у своїй природі, яка була присвячена захисту цивільного населення під час збройних конфліктів. Це було пов'язано з величезною кількістю жертв серед цивільного населення під час Другої світової війни. [3]

Говорячи про Женевські конвенції 1949 року, неможливо не згадати про Додаткові протоколи, які були прийняті згодом в 1977 та 2005 роках, та є доповненнями до вищезгаданих конвенцій:

- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. (Протокол I);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 р. (Протокол II);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми від 8 грудня 2005 р. (Протокол III). [39]

Кожен Додатковий протокол є самостійним міжнародним договором, що передбачає та регулює процедуру приєднання до нього держав-учасниць Женевських конвенцій. Ступінь участі держав у Додаткових протоколах є нижчим, ніж у Женевських конвенціях 1949 р. [10]

Важливо зазначити, що депозитарієм вищевказаних Конвенцій є Федеральна Рада Швейцарії. Також, необхідно згадати і про участь України: Українська радянська соціалістична республіка ратифікувала Женевські конвенції 3 липня 1954 року, проте з деякими застереженнями в низці статей Женевських конвенцій про захист жертв війни, про які, на жаль, достовірно невідомо. Застереження були зняті вже після відновлення незалежності України – у 2006 році. [27]

Право Женеви містить в собі норми та принципи, яких зобов'язані дотримуватись всі країни підписанти, а відтак – вони є універсальними задля підвищення рівня їх ефективності та дієвості.

Тож основними такими принципами є:

- Учасники збройного конфлікту зобов'язані чітко розмежовувати цивільних осіб та військових (комбатантів) з метою захисту мирного населення та цивільної інфраструктури. Заборонено здійснювати атаки, спрямовані на

цивільне населення загалом або на окремих цивільних осіб. Військові дії та напади мають бути націлені виключно на комбатантів противника та об'єкти військового призначення;

- Учасники конфлікту не мають необмеженої свободи у виборі способів та інструментів ведення військових дій. Використання зброї чи тактик, що діють невибірково або спричиняють непропорційні пошкодження та надмірні страждання, суворо заборонено згідно з нормами міжнародного гуманітарного права;
- Заборонено завдавати шкоди чи позбавляти життя противника, який здався в полон або втратив здатність брати участь у бойових діях. Особи, які перестали брати участь у воєнних діях, а також ті, хто безпосередньо не залучений до бойових дій, мають право на захист їхнього життя та збереження психічної і фізичної недоторканності. За будь-яких обставин такі особи повинні знаходитись під захистом та отримувати гуманне ставлення без жодної дискримінації чи упередженого поводження;
- Поранені та хворі підлягають обов'язковому розшуку та евакуації, їм має бути надана медична допомога за першої можливості, щойно дозволять обставини. Медичний персонал, заклади охорони здоров'я, транспортні засоби медичного призначення та медичне обладнання перебувають під особливим захистом і користуються повним імунітетом від будь-яких нападів та атак;
- Емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Кристалу на білому тлі слугують розпізнавальними знаками, які вказують на особливий захищений статус осіб та об'єктів, позначених ними, і свідчать про їхню недоторканність згідно з нормами міжнародного гуманітарного права;
 - Військовополонені комбатанти та цивільні особи, що опинились під контролем противника, мають право на захист їхнього життя, збереження психічного та фізичного здоров'я, а також на повагу до їхньої гідності,

особистих прав, політичних, релігійних та інших переконань. Вони повинні бути захищені від будь-яких насильницьких дій і заходів у відповідь. Категорично забороняються тортури щодо цих осіб. Їм гарантується право на підтримання зв'язку з родинами та отримання допомоги. У випадку кримінального переслідування їм має бути забезпечено дотримання основних процесуальних гарантій, на які вони мають право згідно з міжнародним правом. [20]

Крім того, спільна стаття 3 для всіх чотирьох Женевських конвенцій відіграє фундаментальну роль у міжнародному гуманітарному праві, оскільки встановлює мінімальні стандарти гуманності, які застосовуються під час збройних конфліктів неміжнародного характеру. Ця стаття часто називається "мініконвенцією" або "конвенцією в конвенції".

Спільна стаття 3 забезпечує базовий захист для осіб, які не беруть активної участі у військових діях, включаючи військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених з ладу через хворобу, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини. Щодо таких осіб забороняються:

- Насильство над життям та особистістю, зокрема вбивства, каліцтва, жорстоке поводження та тортури;
- Взяття заручників;
- Наруга над людською гідністю, особливо образливе та принизливе поводження;
- Винесення вироків та здійснення страт без попереднього судового рішення, винесеного належним чином створеним судом. [3]

Ці положення становлять так звані "елементарні міркування гуманності" або "мінімальний стандарт", який є обов'язковим для всіх сторін конфлікту. Норми спільної статті 3 вважаються частиною звичаєвого міжнародного права, що означає їхню універсальну обов'язковість до виконання. [3]

Важливо підкреслити, що від цих норм не можна відступати за жодних обставин - вони діють як абсолютний мінімум навіть у найскладніших ситуаціях збройного

конфлікту. Це підтверджує їхню особливу важливість для гуманітарного захисту під час конфліктів неміжнародного характеру, таких як громадянські війни та внутрішні збройні протистояння. [3]

Додатковий протокол I доповнює той захист, надання якого декларується чотирма Женевськими конвенціями під час міжнародних збройних конфліктів. Зокрема, він забезпечує захист поранених, хворих та потерпілих від корабельної аварії цивільних осіб і цивільного медичного персоналу. Більше того, він містить норми щодо обов'язку здійснення розшуку осіб, що вважаються зниклими безвісти, а також надання гуманітарної допомоги цивільному населенню. Такі гарантії мають надаватись абсолютно всім особам незалежно від їхнього статусу. Так, у Додатковому протоколу I кодифіковано норми, що стосуються захисту цивільного населення від наслідків ведення бойових дій. [3]

Що стосується Додаткового протоколу II – він доповнює згадану раніше спільну статтю 3 і застосовується під час збройних конфліктів неміжнародного характеру, зокрема, між різними збройними угрупованнями, утвореними всередині держави, які перебуваючи під командування здійснюють контроль над частиною території держави, що таким чином надає їм можливість вести безперервні військові дії.

Тобто, згаданий попередньо Додатковий протокол II розширює базові стандарти захисту, зазначені в спільній статті 3, встановлюючи заборони на: прямі атаки проти цивільного населення, колективні покарання, акти тероризму, зґвалтування, примусову проституцію та непристойні посягання, рабство та грабежі. Крім того, протокол містить положення щодо поводження з особами, які перебувають під вартою чи в ув'язненні. [3]

Таким чином, право Женеви представлене системою міжнародних договорів, які становлять основу сучасного міжнародного гуманітарного права. Фундаментом цієї системи є чотири Женевські конвенції 1949 року, які були доповнені трьома Додатковими протоколами 1977 та 2005 років. Створення цих документів було зумовлено необхідністю захисту прав людини в умовах збройних конфліктів після трагічного досвіду світових воєн.

Основними принципами права Женеви є: чітке розмежування комбатантів та цивільних осіб; обмеження у виборі засобів та методів ведення війни; захист осіб, які перестали брати участь у бойових діях; обов'язковий розшук та надання допомоги пораненим і хворим; захист медичного персоналу та об'єктів; повага до розпізнавальних емблем; захист військовополонених та цивільних осіб під контролем противника.

Особливе значення в системі права Женеви має спільна стаття 3 для всіх чотирьох конвенцій, яка встановлює мінімальні стандарти гуманності під час збройних конфліктів неміжнародного характеру, забороняючи насильство, взяття заручників, наругу над людською гідністю та позасудові страти.

Додаткові протоколи розширюють захист жертв як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів, встановлюючи додаткові гарантії для цивільного населення, медичного персоналу та осіб, позбавлених волі. Універсальність цих норм сприяє підвищенню їхньої ефективності та впливу на міжнародне право в цілому.

1.3 Співвідношення Міжнародного права прав людини та Міжнародного гуманітарного права.

При аналізі поняття та тематики прав людини в цілому, важливо також приділити достатньо уваги механізмам та захисту прав людини, а також процесу притягнення до відповідальності окремих злочинців. Так, було виділене дві галузі міжнародного права, норми та принципи яких покликані юридично охороняти основоположні права, якими наділена кожна людини: Міжнародне право прав людини та Міжнародне гуманітарне право. Однак сфера, контекст та обставини застосування норм цих галузей є різними, а відтак – при вивченні та аналізі необхідно чітко розмежовувати ці галузі.

Проте попри відмінності у сфері застосування, ці дві системи права часто взаємодіють, створюючи комплексний механізм захисту прав людини в умовах воєнного часу. При цьому важливо розуміти не лише їхні спільні риси, але й межі

кожної системи, адже від цього залежить ефективність правозастосування та відповідальність за порушення міжнародних норм.

Перш за все, вважаю за необхідне визначити основні документи у сфері захисту прав людини:

- Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього (1948 рік)
- Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 рік)
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966)
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 рік)
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 рік)
- Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (1984 рік)
- Конвенція про права дитини (1989 рік)
- Міжнародна конвенція Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (1999 рік)
- Міжнародна конвенція Про захист всіх осіб від насильницьких зникнень (2006 рік)
- Конвенція про права інвалідів (2006 рік) [49]

Крім того, захист основоположних прав та людини декларують і деякі регіональні документи, тобто такі, що поширюють свою юрисдикцію на конкретні країни того чи іншого регіону:

- Європейська конвенція про права людини (1950)
- Американська Конвенція про права людини (1969)
- Африканська хартія прав людини і народів (1981) [49]

Для розуміння співвідношення цих двох галузей міжнародного права, важливо виокремити основні норми та принципи обох. Так, як вже було зазначено в попередніх розділах, Міжнародне гуманітарне право покликане забезпечити рівновагу між військовою необхідністю та гуманністю. МГП накладає певні заборони

на окремі дії, зокрема на такі, що не містять чи навіть суперечать принципу військової необхідності.

Витоки виокремлення такої галузі міжнародного права, як Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) беруть свій початок ще у 19 столітті під впливом Андрі Дюнана, який став засновником Міжнародного Комітету Червоного Хреста. [49]

В свою чергу, Міжнародне право прав людини (далі – МППЛ) є дещо «молодшим» саме в контексті юридичного зведення та декларування всіх норм та принципів. Проте перші ідеї були описані в деяких національних деклараціях прав людини, що згодом мали значний вплив на формування ідей Просвітництва. Галузь стала повноцінно виокремленою лише після закінчення Другої світової війни за ініціативи та під егідою Організації Об'єднаних Націй. [49]

В основі прав людини ж, на противагу, лежить цінність людської особи та повагу до неї як основи функціонування людства. Міжнародні документи, що декларують права людини звертають увагу на права та свободи людини, що притаманні абсолютно кожній особі, на відміну від договорів в галузі МГП, які вказують на те, як сторони конфлікту повинні поводитись під час військових дій. [5]

Класифікація прав людини відбувається за різними критеріями: за суб'єктним складом (індивідуальні та колективні/групові права), за історичними періодами формування (покоління прав людини), за сферами суспільного життя (особисті, політичні, економічні, соціальні та культурні права). Також у правовій науці розмежовують поняття прав і свобод людини, а також виокремлюють основні (фундаментальні) права від інших категорій прав людини. [5]

МППЛ вперше було офіційно визначено у Загальній декларації прав людини 1948 року в резолюції Генеральної Асамблеї. В 1966 році декларація була перекладена на мову універсальних договорів з прав людини. [49]

Головна різниця між Міжнародним правом прав людини (МППЛ) та Міжнародним гуманітарним правом (МГП) полягає у сфері їхнього застосування та конкретних обставинах, за яких діють норми тієї чи іншої галузі.

МППЛ має універсальний характер і застосовується в будь-який час - як у мирний період, так і під час збройного конфлікту. Його основна мета - забезпечення фундаментальних прав і свобод людини, таких як право на життя, заборона катувань, свобода вираження поглядів тощо. [49]

МГП, навпаки, є спеціалізованою галуззю міжнародного права, яка набуває чинності виключно в умовах збройного конфлікту — як міжнародного, так і неміжнародного. Воно не стільки спрямоване на гарантування прав людини у повсякденному житті, скільки на пом'якшення наслідків війни та захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях (цивільного населення, поранених, військовополонених тощо). [49]

Окремі принципи прав людини в контексті МППЛ не містять жодних аналогів в МГП. Проте, разом з тим, Міжнародне гуманітарне право не містить мети адаптувати чи імплементувати конкретні права людини до умов збройного конфлікту. Проте це жодним чином не виключає той факт, що деякі норми обох галузей цілком можуть гармонійно доповнювати одне одного. Наприклад, право людини на життя ніким і нічим не може бути обмежене чи призупинене. Це зобов'язання, відступати від якого не може жодна сторона. МГП, в свою чергу, покликане захищати те право, яке декларує МППЛ – і таким чином вони гармонізуються між собою та не суперечать. [5]

Разом з тим, окремі договори з прав людини надають право урядам відступати від певних зобов'язань за умови наявності обставин, які несуть загрозу існуванню нації. Як було зазначено в попередньому підпункті – в Україні така норма міститься у ст.64 Конституції України.

Проте це «відступлення» від певних норм має носити необхідний характер та водночас бути пропорційним тим обставинам, в яких перебуває країна. Такі

обмеження не можуть мати постійний характер та суперечити загальним нормам міжнародного права, в тому числі – не можуть порушувати положення МГП. [21]

В ході виступу у Раді з прав людини у 2016 році верховний комісар ООН з прав людини Зейд Раад аль-Хусейн сказав: «Військові дії не повинні скасовувати основні зобов'язання міжнародного права в галузі прав людини. Під час збройного конфлікту чи окупації додатковий захист забезпечує спеціальне зведення правових норм – міжнародне гуманітарне право, яке захищає як права тих, хто бере участь у конфлікті, так і цивільних осіб, хворих та поранених, а також тих, хто склав зброю». [21]

За наявності певної колізії застосування норм МППЛ чи МГП питання одночасного застосування повинне вирішуватись за спеціальним принципом «*lex specialis derogat legi generali*» («правило пріоритету спеціальної норми»). [25]

Так, у п. 64 Загального коментаря №36 (2018) щодо ст. 6 (право на життя) до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права Комітет з прав людини сформував висновок, згідно якого: «Як і решта Пакту, стаття 6 продовжує застосовуватися також у ситуаціях збройних конфліктів, до яких застосовуються норми міжнародного гуманітарного права, у тому числі і щодо ведення військових дій. Хоча норми міжнародного гуманітарного права можуть мати значення для тлумачення та застосування статті 6, коли ситуація вимагає їх застосування, обидві сфери права є взаємодоповнюючими, а не взаємовиключними». [25]

Таким чином, МППЛ та МГП об'єднує спільна мета існування таких галузей – захист прав людини, а відтак – вони можуть доповнювати одне одного, проте не суперечити.

Крім того, у випадку одночасного застосування норм і МППЛ, і МГП, їхні положення не будуть суперечити одне одному, а навпаки – підсилювати. Так, серед універсальних норм, і, зокрема, заборон, які містяться і в МППЛ, і в МГП, є заборона катувань та нелюдського поводження, що принижує гідність людини. По відношенню до осіб, що не беруть або припинили брати участь у військових діях, міжнародне гуманітарне право забороняє вчиняти насильство та інші жорстокі дії по відношенню до таких за будь-яких обставин. Міжнародне право прав людини, зі свого боку,

гарантує захист всіх осіб незалежно від їхнього правового статусу. Тому в такому випадку застосовується принцип *lex specialis*, тобто застосовуються норми тієї галузі, які більш точно та предметно розроблені саме в контексті ситуації, в якій перебуває особа. [25]

Також, науковці та дослідник стверджують, що за загальним правилом, застосовується норма, сфера застосування якої входить в сферу застосування іншої норми, в іншому випадку – вона просто ніколи не буде застосована. Тобто переважає та норма, як є більш точною та вужчою у сфері застосування. [25]

До прикладу, Міжнародний суд ООН постановив, що заборона на свавільне позбавлення життя, закріплена в міжнародному праві прав людини, поширюється і на періоди збройного конфлікту. Водночас визначення того, що саме є свавільним позбавленням життя у контексті військових дій, регулюється виключно нормами міжнародного гуманітарного права, яке має статус *lex specialis*—спеціально призначеної правової системи для таких ситуацій. [25]

Аналогічний підхід застосовується й до інтернування військовополонених у міжнародному збройному конфлікті. Хоча свавільне затримання заборонене міжнародним правом прав людини, його регулювання відбувається відповідно до положень Женевської конвенції 1949 року про поводження з військовополоненими, яка також є *lex specialis* для цієї сфери. Важливо пам'ятати, що при застосуванні *lex specialis*, загальні норми (*lex generalis*) залишаються чинними, але відходять на другий план.

Міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право є взаємопов'язаними, але їх застосування залежить від конкретних обставин. У період збройного конфлікту пріоритет має міжнародне гуманітарне право як *lex specialis*, тоді як міжнародне право прав людини зберігає своє значення, але діє в межах, визначених нормами гуманітарного права.

Таким чином, розмежування цих двох правових систем ґрунтується на їх функціональному призначенні: міжнародне гуманітарне право регулює поведінку сторін конфлікту та захист осіб, які не беруть або перестали брати участь у бойових

діях, тоді як міжнародне право прав людини встановлює загальні стандарти правового захисту, які можуть коригуватися відповідно до умов воєнного часу.

РОЗДІЛ 2. Міжнародне гуманітарне право як механізм захисту прав людини під час збройного конфлікту

2.1. Поняття та ознаки злочинів проти людяності

Після кривавих подій Другої світової війни перед міжнародною правовою спільнотою постало завдання: створити ефективний механізм захисту та протидії таким злочинам, аби не допустити їх повторення в майбутньому. Масові вбивства, депортації, геноцид та інші прояви небаченої до цього жорстокості, що стали невід'ємною частиною війни, продемонстрували необхідність не лише морального засудження, але й конкретних юридичних інструментів для притягнення винних до відповідальності.

Як відповідь на ці виклики було створено Нюрнберзький трибунал, який уперше в історії визнав злочини проти людяності як окрему категорію міжнародних злочинів. У подальшому ця концепція отримала розвиток у Женевських конвенціях, міжнародних договорах та, зрештою, в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Так було закладено основу сучасної системи міжнародного кримінального права, яка спрямована на запобігання злочинам проти людяності та притягнення до відповідальності осіб, що їх вчиняють.

Дослідження поняття та ознак злочинів проти людяності є надзвичайно важливим у контексті правозастосування та міжнародного правосуддя. Аналіз правових критеріїв і особливостей таких злочинів допомагає зрозуміти їхню природу та ефективніше боротися з порушеннями прав людини на глобальному рівні.

У цьому підрозділі розглянуто правове визначення злочинів проти людяності, їхні характерні ознаки, а також ключові критерії, що відрізняють їх від інших видів злочинів. Аналіз цих аспектів дозволяє глибше зрозуміти сутність таких злочинів, їхні юридичні межі та значення у сфері міжнародної кримінальної юстиції.

Важливо розпочати з визначення природи терміну «злочини проти людяності». Будь-кому відомо, що саме слово «людяність» зазвичай вживається в контексті наявності пріоритетних людських якостей, такий як доброта, емпатія, порядність,

співчуття та любові до людини як до творіння природи. Так, висновок походження терміну «злочину проти людяності» є очевидним: це злочин, факт вчинення якого суперечить абсолютно всім концепціям поваги до людського життя та гідності. Тобто це діяння, вчинене зі свідомою метою позбавити постраждалу особу своєї людської природи, перетворити особу із суб'єкта, що володіє волею і свободою думки та вибору, на об'єкти, позбавлені всіх цих якостей внаслідок жорстоких діянь. [6]

В ході дослідження поняття «злочинів проти людяності», важливо також згадати про термін «злочини проти людства», оскільки обидва поняття є часто вживаними, а відтак – часто вводять в оману читача.

В контексті українського національного законодавства та міжнародних документів та договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України, використовується термін і «злочини проти людства», зокрема, в українській версії “Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства”, і поняття «злочини проти людяності», який можна побачити в українській версії “Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів”. [14]

Ознаки злочинів проти людяності визначені в Статуті Нюрнберзького трибуналу, Статутах міжнародних кримінальних трибуналів щодо Югославії та Руанди, Римському статуті Міжнародного кримінального суду, а також у низці інших міжнародно-правових актів.

Проте вперше термін «злочини проти людяності» як категорії злочинів проти норм та принципів міжнародного права був визначений у статті 6 (в) Статуту Нюрнберзького трибуналу: «злочини проти людяності, а саме: вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені стосовно цивільного населення до чи під час війни, або переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів із метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено, чи ні».

Згодом це визначення було внесено до статті 5 (в) Статуту Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу в Токіо (Токійський процес). Незважаючи на те, що процес кваліфікації окремих злочинів вже був на початковій стадії свого визначення та застосування, в ході Токійського процесу жодна особа не була засуджена за таку категорію злочинів. [13]

Відмінність злочинів проти людяності від воєнних злочинів полягає у тому, що злочини проти людяності можуть бути вчинені виключно стосовно цивільного населення. [14]. Злочин проти людяності може кваліфікуватись як вчинений, коли щодо цивільного населення здійснюються акти насильства, спрямовані на реалізацію державної політики або стратегії, а також дій організованих структур, що мають державоподібний характер. [13]

На відміну від злочину геноциду, конвенційне визначення якого закріплене у 1948 році, залишається незмінним у всіх статутних документах міжнародних кримінальних трибуналів, поняття злочинів проти людяності зазнало еволюції. Воно пройшло шлях від Статуту Міжнародного воєнного трибуналу для переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейських країн (Нюрнберзький процес) до Статуту Міжнародного кримінального суду (Римський статут). [13]

Подальше закріплення злочинів проти людяності в міжнародному звичаєвому праві відбувалося через роботу Комісії міжнародного права ООН над Кодексом злочинів проти миру і безпеки людства. Важливим кроком у цій сфері стало скасування строків давності щодо таких злочинів, що було закріплено в Конвенції 1968 року про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності, а також у Конвенції 1973 року про припинення злочину апартеїду та покарання за нього. [13]

Крім того, звичаєвий характер злочинів проти людяності підтверджено в Статутах Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. Однак при аналізі відповідних положень слід враховувати, що юрисдикція цих трибуналів має спеціальний характер, обмежений як у часі, так і в просторі. [13]

Пункт 1 Статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) дає класифікацію та ознаки вчинення злочинів проти людяності. Так, стаття визначає, що «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) оборнення в рабство;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- f) катування;
- g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- i) насильницьке зникнення осіб;
- j) злочин апартеїду;
- k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю. [28]

Крім того, у пункті 2 статті 7 Римського статуту міститься тлумачення окремих термінів, що можуть застосовуватись в контексті злочинів проти людяності та їх класифікації зокрема:

- a) **«напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення»** означає лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики;
- b) **«винищення»** включає умисне створення умов життя, розрахованих на знищення частини населення, *inter alia* позбавлення доступу до продуктів харчування й лікарських засобів;
- c) **«обернення в рабство»** означає здійснення щодо особи будь-якого або всіх повноважень, притаманних праву власності, і включає здійснення таких повноважень у ході торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми;
- d) **«депортація або насильницьке переміщення населення»** означає насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом;
- e) **«катування»** означає умисне заподіяння сильного болю або страждань, фізичних чи психічних, особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого; однак катування не включає болю або страждань, що виникають лише в результаті законних санкцій, невід’ємних від цих санкцій або заподіяних ними випадково;
- f) **«примусова вагітність»** означає незаконне позбавлення волі будь-якої жінки, яка стала вагітною в примусовому порядку, з метою зміни етнічного складу будь-якого населення або вчинення інших серйозних порушень міжнародного права. Це визначення в жодному разі не повинно тлумачитися як таке, що впливає на національне законодавство щодо вагітності;

- g) **«переслідування»** означає умисне і грубе позбавлення основоположних прав у супереч міжнародному праву за ознакою належності до тієї чи іншої групи або спільноти;
- h) **«злочин апартеїду»** означає нелюдські діяння, подібні за своїм характером до тих, що зазначені в пункті 1, які вчиняються в контексті інституціоналізованого режиму систематичного гноблення і домінування однієї расової групи над будь-якою іншою расовою групою або групами та які вчиняються з метою збереження такого режиму;
- i) **«наси́льницьке зникнення осіб»** означає арешт, затримання або викрадення осіб державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу, за їхньої підтримки чи за їхньою мовчазною згодою з подальшою відмовою визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місце перебування цих осіб з метою залишення їх без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу. [28]

Важливо звернути увагу, що злочин проти людяності може кваліфікуватись як такий лише тоді, коли він вчинений під час широкомасштабного та/або систематичного нападу на цивільне населення, що є визначальною їх ознакою. Проте використання терміну «населення» не означає, що для кваліфікації такого злочину злочин має бути вчинений по відношенню до кожного громадянина. В ході судового процесу за обвинуваченням у вчиненні злочинів проти людяності, стороні обвинувачення важливо довести, що значна кількість осіб стала об'єктом нападу, або що фактично все населення територіальної громади стало постраждалим в ході скоєння злочину. Термін «цивільне населення» застосовується не лише до цивільних як таких і має більш широке значення. Так, до цивільного населення також відносяться військовослужбовці, які втратили боєздатність, наприклад: військовополонені, поранені та хворі. Тобто такі, які більше не беруть участі у військових діях. [13]

Міжнародний кримінальний суд визначає широкомасштабність злочинів на основі двох основних критеріїв: географічного охоплення та кількості жертв. Ці

критерії можуть поєднуватися в різних варіаціях: як значна територіальна поширеність у поєднанні з великою кількістю жертв, так і обмежене географічне охоплення з відносно невеликою кількістю постраждалих. Крім того, можливий варіант, коли злочини вчиняються на обмеженій території, але мають значну кількість жертв. [6]

Систематичність проявляється в організованому характері актів насильства і тісно пов'язана з існуванням політики, спрямованої на вчинення злочинів проти людяності. Вона передбачає цілеспрямоване та узгоджене здійснення таких злочинних дій, що свідчить про їхню не випадковість та підпорядкованість загальному плану або стратегії. [6]

Крім того, класифікація злочинів проти людяності також визначається у статті 6 (в) Статуту Нюрнберзького трибуналу:

- **«злочини проти людяності типу вбивства»** (murder type crimes against humanity) — вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені стосовно цивільного населення до або під час війни;
- **«злочини проти людяності типу переслідувань»** (persecution type crimes against humanity) — переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів із метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Нюрнберзького трибуналу. [33]

Окремим аспектом такої класифікації є те, що для кваліфікації «злочину проти переслідування» необхідною є наявність дискримінаційної складової, тоді як для кваліфікації «злочинів проти вбивства» такі мотиви не є обов'язковими. [13]

Злочинні дії, що підпадають під категорію злочинів проти людяності, можуть також відповідати критеріям геноциду або воєнних злочинів. Водночас сучасне міжнародне право чітко розмежовує ці правові поняття, виключаючи можливість розгляду геноциду як різновиду злочинів проти людяності або як *lex specialis* (спеціальної норми, що має пріоритет над загальною). [13]

Головна відмінність між цими злочинами полягає в тому, що склад злочину геноциду обов'язково передбачає наявність спеціального умислу – знищення певної

захищеної групи повністю або частково. Натомість злочини проти людяності завжди передбачають широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення, проте не потребують доказів наміру повного або часткового знищення групи. [13]

Окрім цього, злочини проти людяності не виключають кваліфікації відповідних дій як воєнних злочинів. Тому конкретні правопорушення, передбачені статтями 7 та 8 Статуту Міжнародного кримінального суду (зокрема вбивство, катування, зґвалтування, позбавлення волі), можуть одночасно розглядатися і як злочини проти людяності, і як воєнні злочини, залежно від обставин їхнього вчинення. [13]

Важливо розглянути також характеристику окремих діянь та складів злочинів. Так, до прикладу, навмисне вбивство для кваліфікації такого діяння як злочину проти людяності має нести наступні ознаки:

- Умисне позбавлення життя однієї або кількох осіб.
- Часовий критерій – злочин вчиняється в межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення.
- Суб'єктивний елемент – особа, яка здійснює умисне вбивство, усвідомлює, що її протиправні дії є частиною такого нападу та спрямовані на цивільне населення.

Розглядаючи катування як окремий елемент злочину проти людяності, то таке діяння маж містити:

- Завдання фізичних або психічних страждань чи болю одній або кільком особам.
- Потерпіла особа перебувала під вартою або під контролем винної особи.
- Спричинені страждання є наслідком протиправних дій.
- Діяння відбуваються в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.
- Винна особа усвідомлює, що її дії спрямовані на завдання шкоди здоров'ю потерпілого(их) у формі фізичних або психічних страждань та є частиною такого нападу.

Позбавлення волі як один із злочинів проти людяності кваліфікується за наявності наступних ознак:

- Винний ув'язнив одну або кількох цивільних осіб або іншим способом обмежив їхню фізичну свободу.
- Вчинене діяння за своєю тяжкістю порушує фундаментальні принципи міжнародного права.
- Винний усвідомлює фактичні обставини своїх протиправних дій та їх спрямованість на заподіяння шкоди цивільному населенню.
- Протиправні дії здійснюються в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.
- Широкомасштабний характер нападу визначається невизначеною кількістю учасників і жертв, а також масштабністю його наслідків.
- Усвідомлення протиправного характеру дій проявляється в тому, що виконавець свідомо знає про те, що його дії є частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, та бажає, щоб вони залишалися складовою цих подій. [6]

Злочини проти людяності є одними з найтяжчих міжнародних злочинів, що посягають на основоположні права людини та моральні засади цивілізованого суспільства. Вони включають широкомасштабні або систематичні напади на цивільне населення, такі як геноцид, депортації, катування, сексуальне насильство та інші нелюдські дії.

Основними ознаками цих злочинів є їх масовий або систематичний характер, спрямованість проти цивільних осіб, а також їхній зв'язок із політикою держави чи організованої групи. На відміну від воєнних злочинів, вони можуть відбуватися як під час збройного конфлікту, так і в мирний час.

Міжнародне право розглядає злочини проти людяності як такі, що не мають строку давності, а винні особи підлягають притягненню до відповідальності незалежно від їхнього статусу чи громадянства. Це підкреслює важливість захисту прав людини та недопущення безкарності за подібні діяння.

Таким чином, боротьба зі злочинами проти людяності є не лише юридичним, але й моральним обов'язком світової спільноти, що спрямований на захист гідності, справедливості та безпеки всього людства.

2.2. Особливості застосування Женевських конвенцій

На відміну від "права Гааги", що регламентує безпосередньо засоби та методи ведення війни, право Женеви зосереджується на захисті осіб, які не беруть участь або припинили брати участь у військових діях. Воно встановлює правовий статус та гарантії захисту для поранених і хворих військовослужбовців, військовополонених, цивільного населення та медичного персоналу. Особливістю права Женеви є його універсальність – воно застосовується до всіх типів збройних конфліктів незалежно від їх класифікації та визнання сторонами конфлікту.

Історично право Женеви формувалося як відповідь міжнародної спільноти на трагічні наслідки збройних конфліктів та необхідність забезпечення мінімальних гуманітарних стандартів під час ведення військових дій.

Хоч питання захисту жертв збройних конфліктів стало особливо актуальним у новітній історії, його витoki сягають набагато глибше в минуле. Уже в період між XVI та XIX століттями держави-лідери того часу уклали приблизно 290 угод, покликаних забезпечити гуманне ставлення до поранених солдатів і покращити умови їхнього перебування на війні.

Однією з ключових подій стала битва під Сольферіно, що відбулася 24 червня 1859 року в межах австро-італо-французької війни. Криваві події, які призвели до близько 23 тисяч поранених і загиблих, глибоко вразили швейцарського підприємця Жана-Анрі Дюнана. Саме він, разом із юристом Густавом Муаньє, започаткував ініціативу, що згодом втілилася в організацію, нині відому як Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). [39]

Завдяки наполегливості Дюнана 26 жовтня 1863 року в Женеві відбулася конференція, яка увійшла в історію під назвою Першої Женевської конференції. Результатом цієї зустрічі стало підписання 22 серпня 1864 року Женевської конвенції

щодо догляду за пораненими та хворими військовими під час бойових дій. Цей документ був ратифікований представниками 12 країн, зокрема Швейцарії, Бельгії, Франції, Італії, Данії, Іспанії, Швеції, Норвегії, Нідерландів та Великого герцогства Баден. Конвенція стала першим кроком до формування сучасного міжнародного гуманітарного права. До 1907 року до неї приєдналося ще 37 держав. [39]

У сучасних умовах, коли характер збройних конфліктів суттєво трансформується, виникають нові виклики щодо застосування права Женеви. Асиметричні конфлікти, гібридні війни, участь недержавних збройних формувань та використання новітніх технологій ведення бойових дій ставлять питання про адаптацію традиційних норм гуманітарного права до цих реалій. Особливо гострою залишається проблема забезпечення дотримання норм права Женеви всіма сторонами конфлікту та притягнення до відповідальності за їх порушення. [39]

Важливим елементом права Женеви є принцип розрізнення між комбатантами та цивільним населенням, а також заборона нападів на цивільні об'єкти. Ці фундаментальні положення спрямовані на мінімізацію страждань під час збройних конфліктів та забезпечення базового захисту людської гідності навіть у найскладніших умовах воєнного протистояння. [27]

Тож право Женеви – це система, яка була сформована та набувала свого поширення вже як наслідок допущення тривалої, жорстокої війни, де не було жодних правил, через що світ зробив масштабний «крок назад».

Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них застосовуються у випадку оголошення війни чи іншого збройного конфлікту, що виникає між двома або більше сторонами, які є учасниками Женевських конвенцій, навіть у разі невизнання однією стороною стану війни. [26]

У свою чергу, припинення застосування Конвенцій зупиняється після повного припинення військових дій, у контексті окупованих територій – після припинення окупації, проте не по відношенню до категорій осіб, чиє остаточне звільнення, репатріація та влаштування відбуватиметься після зазначених термінів. Такі особи

підлягають захисту згідно Женевських конвенцій до моменту їх остаточного звільнення. [26]

В коментарі до Женевських конвенцій визначається, що будь-яка суперечка, наслідком якої є застосування збройних сил між сторонами, незалежно навіть від тривалості конфлікту, руйнівного впливу тощо – вже є збройним конфліктом. Крім того, конфлікт, який починався як протистояння між двома сторонами в межах держави, також може набути міжнародного характеру, якщо в такий конфлікт втручається інша держава, або учасники конфлікту виступають під іменем держави, як втручається. [4]

Цікаво, що норм, які застосовуються до конфлікту саме неміжнародного характеру – значно менше, ніж такий, що набувають чинності під час міжнародного збройного протистояння.

Стаття 3, яка є загальною для усіх Женевських конвенцій не тлумачить визначення неміжнародний збройний конфлікт. Проте, натомість, Додатковий протокол II вносить певну ясність стосовно цього питання. Так, наведений вище документ не визначає порушення внутрішнього державного порядку чи наявності певної суспільної напруженості в суспільстві як конфлікт, відтак, такі обставини не можуть кваліфікуватись як збройний конфлікт неміжнародного характеру. [4]

Крім цього, науковці також зазначають, що згідно Женевських конвенцій міжнародне гуманітарне право починає застосовуватись «з припиненням першого вогню» і закінчується «із загальним припиненням військових дій». [4]

Особливістю галузі є обмеженість сфери застосування. Більшість положень, що діють під час міжнародного збройного конфлікту, спрямовані на захист "заступлених осіб". До цієї категорії не входять особи, які перебувають під юрисдикцією власної держави. Натомість у внутрішніх збройних конфліктах правові норми регулюють відповідальність держави перед власними громадянами. Важливо підкреслити, що зобов'язання надавати медичну допомогу пораненим, хворим та особам, які постраждали внаслідок корабельної аварії, поширюється на всіх потерпілих без винятку, незалежно від їхньої приналежності до тієї чи іншої сторони конфлікту. [4]

Проте кожна система містить свої недоліки та неточності. Так, зараз виникає багато дискусій серед практиків та науковців щодо застосування права Женеви по відношенню до миротворців або персоналу ООН в цілому. Якщо учасники інших миротворчих місій обмежені лише самообороною, то в ООН зараз вже уповноважені застосовувати зброю для перешкоджання спробам нашкодити виконанню ними свого мандату.

Таким чином, існує значна кількість відкритих питань щодо практичного застосування міжнародного гуманітарного права у контексті миротворчих операцій, а саме: чи поширюються норми міжнародного гуманітарного права на миротворчі місії; коли саме та в якому обсязі ці норми починають діяти; чи можливе поєднання статусу військовослужбовців сил ООН зі статусом комбатантів і військовополонених та інші подібні питання. Варто наголосити, що наразі ані в джерелах міжнародного гуманітарного права, ані в практиці міжнародних судових інституцій не існує чітких та однозначних відповідей на ці проблемні аспекти.

Женевські конвенції разом із додатковими протоколами передбачають спеціальні правові механізми захисту для медичних працівників, журналістів та інших вразливих категорій цивільного населення. IV Женевська конвенція передбачає розгалужену систему заходів, спрямовану на охорону прав осіб з інвалідністю, людей літнього віку, дітей до 15 років, вагітних жінок та матерів із дітьми віком до 7 років, з метою убезпечення їх від наслідків війни. У межах міжнародного гуманітарного права значний акцент робиться також на захисті життя та основних прав жінок і дітей у період збройних конфліктів.

Женевські конвенції слід аналізувати через призму поточних або триваючих конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Варто розглянути експертні оцінки щодо Арабо-Ізраїльського протистояння, зокрема збройного конфлікту між палестинським угрупованням ХАМАС та ізраїльськими військовими силами.

У контексті цього тривалого конфлікту застосовується спільна для всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року стаття 3. Вона встановлює базові правила ведення

бойових дій, визначає стандарти поведінки з військовополоненими та особами, які не беруть активної участі в конфлікті, включаючи військовослужбовців, що склали зброю, а також тих, хто вибув із бою через хворобу, поранення, затримання чи з інших причин.

Щодо окупаційних дій, важливо підкреслити, що окупація території завжди класифікується як збройний конфлікт, оскільки здійснюватись вона може виключно державою. Окупація визначається як тимчасове захоплення державою-окупантом території іншої держави повністю або частково. Відповідно до Женевських конвенцій 1949 року, на державу-окупанта покладаються зобов'язання щодо захисту цивільного населення на окупованих територіях та дотримання спеціальних правил поведінки з цивільними особами, військовополоненими та пораненими.

У таких ситуаціях застосовується спільна для всіх Женевських конвенцій 1949 року стаття 2, яка передбачає: «Конвенція також застосовується в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір».

Підсумовуючи розгляд питання застосування Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, варто зазначити, що ця система норм становить фундаментальну основу міжнародного гуманітарного права у сфері захисту жертв збройних конфліктів. Чотири Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них створюють комплексний механізм правового регулювання, що автоматично набуває чинності з початком збройного конфлікту.

Право Женеви чітко розмежовує категорії осіб, які потребують особливого захисту: поранених і хворих, військовополонених, цивільного населення, медичного персоналу, журналістів та інших вразливих груп. Особлива увага приділяється захисту дітей, жінок, осіб з інвалідністю та людей похилого віку.

У сучасних умовах трансформації характеру збройних конфліктів виникають нові виклики щодо застосування права Женеви. Зокрема, залишаються невирішеними питання щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права під час

миротворчих операцій, у випадках гібридних конфліктів, а також щодо участі недержавних збройних формувань у воєнних діях.

Принципово важливим аспектом є розрізнення норм, що застосовуються під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів. Якщо у першому випадку вони переважно стосуються "заступлених осіб", то у другому – регулюють відповідальність держави перед власними громадянами.

Попри наявність детально розробленої нормативної бази, практична імплементація права Женеви продовжує залишатися складним завданням для міжнародної спільноти. Ефективність застосування гуманітарних норм значною мірою залежить від готовності сторін конфлікту дотримуватися своїх зобов'язань та наявності дієвих механізмів контролю за їх виконанням.

Таким чином, право Женеви, незважаючи на певні прогалини та потребу в адаптації до нових форм збройних конфліктів, залишається незамінним інструментом гуманізації війни та мінімізації страждань людей, які опинилися в зоні бойових дій.

2.3. Інституційно-правові механізми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту

Так чи інакше, говорячи про захист прав людини не лише в контексті збройного конфлікту, а й як правової концепції – неможливо розглядати це питання без урахування механізмів гарантування їх дотримання та захисту у випадку порушення. Сучасна система захисту прав людини неможлива без активної участі міжнародних організацій, які виступають ключовими акторами у формуванні, розвитку та імплементації міжнародно-правових норм у цій сфері. Міжнародні організації створюють унікальну платформу для співпраці держав, розробки стандартів прав людини та контролю за їх дотриманням, що особливо важливо в умовах глобалізаційних процесів та зростаючих викликів.

Міжнародні організації відіграють подвійну роль: з одного боку, вони є платформою для міждержавного діалогу та ухвалення зобов'язань, з іншого — виступають активними суб'єктами, що здійснюють контроль за дотриманням прав

людини, розслідують порушення та надають правову й гуманітарну допомогу. Завдяки діяльності таких організацій, як ООН, Рада Європи, ОБСЄ, Міжнародний кримінальний суд та низка спеціалізованих установ, сформувався складний механізм міжнародного захисту прав людини, проте його ефективність досі викликає сумніви зважаючи на обставини не лише в Україні, а й у всьому світі.

Комітет ООН з прав людини посідає важливе місце серед інституцій, що забезпечують захист прав людини на міжнародному рівні. Правовим фундаментом функціонування цього органу виступає Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (далі – МПГПП), ухвалений 16 грудня 1966 року згідно з Резолюцією №2200 Генеральної Асамблеї ООН. У цьому документі окремий розділ присвячено формалізації діяльності Комітету, де чітко окреслюються його основні завдання, функціональні повноваження та відповідальність у сфері захисту прав людини.

Крім юридичних підстав діяльності Комітету в контексті закріплення їх у МПГПП, не менш важливим аспектом є і матеріальні норми, які там містяться. Так, головним предметом діяльності Комітету є моніторинг та контроль дотримання державами-учасницями норм, що закріплені у документі. [23]

Важливо зазначити, що у МПГПП містять норми щодо колективних громадянських прав. Таким чином, у статті 27 зазначено, що у країнах, де є представники етнічних, релігійних чи інших меншин, не може бути відмовлено зберігати та слідувати своїм культурним традиціям, сповідувати свою релігію та в цілому здійснювати притаманні тій чи іншій меншині дії, якщо вони, разом з цим, не шкодять іншим. [22]

Проте на практиці це стало значно складнішим завданням, ніж передбачалось. У Комітету виникали об'єктивні труднощі в питанні контролю дотримання таких норм, тож пізніше було прийнято рішення та створено окремий міжнародно-правовий акт, який окремо присвячений колективним громадянським та політичним правам.

За час свого існування Комітет ООН з прав людини розробив комплексну та багаторівневу систему захисту прав і свобод, що включає процедури розгляду індивідуальних скарг, періодичних доповідей держав-учасниць та формулювання

загальних зауважень щодо тлумачення положень Пакту. Особливістю функціонування цього органу є його квазісудовий характер, що дозволяє не лише здійснювати моніторинг виконання державами своїх зобов'язань, але й розглядати скарги від осіб, які вважають, що їхні права, гарантовані Пактом, було порушено. Незважаючи на відсутність юридично обов'язкової сили рішень Комітету, його висновки та рекомендації мають значну морально-політичну вагу та впливають на національні правові системи. [23]

Отже, механізм Комітету складається з наступних елементів:

- Персональний склад Комітету;
- Голова Комітету та його Заступники;
- Секретаріат.

Незважаючи на існування вищестоящих осіб, найбільш впливовими в контексті роботи Комітету є самі його члени. Порядок формування Комітету визначається згідно положень МПГПП та Правилами процедури Комітету. Відповідно до ст.28 МПГПП до складу Комітету може входити 18 членів. Така кількість є відносно середнім показником кількості членів Комітетів ООН із питань захисту прав людини в тому чи іншому аспекті. [22], [23]

Процес обрання учасників Комітету також є доволі стандартизованим: відповідно до положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, кожна держава-учасниця має право пропонувати двох кандидатів на членство в Комітеті, хоча обраним може бути лише один з них. Процедура передбачає, що після отримання номінацій Генеральний секретар ООН упорядковує алфавітний список усіх кандидатів та надсилає його державам-учасницям не менш ніж за місяць до проведення виборів, як зазначено в п. 3 ст. 30 МПГПП. До списку також додаються стислі біографічні відомості про кожного кандидата.

Вибори членів Комітету проводяться шляхом таємного голосування на зібранні держав-учасниць Пакту. Обрані кандидати отримують мандат на чотирирічний термін з можливістю подальшого переобрання. Для обрання необхідно набрати просту більшість голосів присутніх держав за умови наявності кворуму, який

становить дві третини від загальної кількості учасників Пакту. Відповідальність за організацію як чергових, так і позачергових виборів членів Комітету покладається на Генерального секретаря ООН, який скликає відповідні засідання держав-учасниць МПГПП. [23]

Окрім того, важливо також згадати про орган, який забезпечує функціонування Комітету – його Секретаріату. До основних функцій діяльності органу є: складання та розповсюдження звітів про засідання Комітету, а також доповідей, рішень та інших офіційних документів; отримання від держав пропозицій щодо формування порядку денного Комітету; прийом повідомлень про порушення згідно з Протоколом I до МПГПП тощо.

Правилами Комітету також передбачено створення інших допоміжних органів всередині, якщо такі будуть необхідні для виконання певних функцій та завдань. Ці органи можуть мати власних посадових осіб, приймати власні правила процедури або ж застосувати у своїй діяльності чинні Правила процедури Комітету. [23]

Що стосується робочих груп Комітету, то вони виконують ключову функцію щодо попереднього опрацювання повідомлень про порушення прав людини. Їхня діяльність полягає у визначенні прийнятності скарг, встановленні пріоритетності їх розгляду, оцінці доцільності об'єднання кількох звернень в одне провадження та вирішенні інших процедурних питань. Важливо зауважити особливість правового статусу рішень цих робочих груп: лише позитивні висновки щодо прийнятності повідомлень набувають остаточного характеру безпосередньо після їх ухвалення. Натомість негативні рішення про неприйнятність скарг мають попередній характер і підлягають обов'язковому затвердженню на пленарному засіданні Комітету для набуття юридичної сили. [23]

Крім того, роль міжнародних інституцій у забезпеченні прав людини варто розглядати і крізь призму міжнародних трибуналів, які колись стали визначною та історичною подією у правовому полі.

Нюрнберзький та Токійський трибунали після Другої світової війни заклали фундамент для сучасного міжнародного кримінального права та механізмів

притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Ці трибунали вперше встановили принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни на міжнародному рівні, що значно вплинуло на подальший розвиток права Женеви.

У жовтні 1943 року тогочасний президент США Франклін Рузвельт, прем'єр-міністром Великої Британії та радянським диктатором Йосипом Сталіним підписали Московську декларацію про німецькі звірства. В документі зазначалось, що після завершення війни усі німці, які скоїли масові звірства в ході військових дій – повернуться в ті країни, де це було вчинено, і відповідатимуть за такі дії згідно законодавства країни за місцем вчинення злочину. [50]

Лідери деяких держав Антигітлерівської коаліції переконували інших у страті лідерів нацистської Німеччини навіть без суду, проте США все ж наполягли на наявності офіційного та законного судового процесу. За словами держсекретаря США Корделла Голла, «засуджені після такого процесу зустрінуться із судом історії, тому німці не зможуть стверджувати, що визнання провини у війні було вибите з них під тиском». [50]

8 серпня 1945 року Французька Республіка, Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії та Сполучені Штати Америки підписали Лондонську угоду та Хартію, також відому як Нюрнберзька хартія. Хартія створила Міжнародний військовий трибунал для суду над німецькими лідерами. [50]

У Статуті було зазначено, що трибунал створений з метою переслідування воєнних злочинців, проте, звичайно, не всіх, оскільки їхня кількість затягнула б процес на десятиліття. Обвинувачення були пред'явлені 24 основним керівникам нацистської держави, керівникам панівної партії, а також основним промисловцям, членам уряду, військовим та представникам секретної поліції. [40]

Проте основна проблема полягала у тому, що на той час не існувало юридичних підстав для кваліфікації та покарання за вчинення воєнних злочинів, і це створювало

вигідне становище для правопорушників. Зважаючи на це, міжнародна спільнота прагнула знайти юридичну відповідність або аналог у минулому. [32]

Юридичною підставою функціонування Міжнародного військового трибуналу став його Статут. Сам трибунал коментував це наступним чином: «Видання Статуту було здійсненням суверенної законодавчої влади країн, перед якими німецький рейх безумовно капітулював; і безсумнівне право цих країн визнавати закони для окупованих ними територій було визнано цивілізованим світом. Статут не є довільним здійсненням влади з боку держав-переможниць, але з точки зору трибуналу... він є виразником міжнародного права, що існувало на момент його створення, і в цих межах сам є внеском у міжнародне право». [32]

Тож 24 жовтня 1945 року було висунуто обвинувачення за трьома злочинами, попередньо визнаними в Нюрнберзькій хартії:

- Змова з метою вчинення злочинів проти миру, воєнних злочинів і злочинів проти людства;
- Злочини проти миру;
- Воєнні злочини;
- Злочини проти людства.

Нюрнберзька прокуратура вирішила розглядати змову з метою вчинення злочинів проти миру як окрему категорію від самих злочинів проти миру. Прокурори також розширили обсяг звинувачень у змові, включивши до них планування воєнних злочинів і злочинів проти людства. [50]

Проте після формулювання злочинів, визначених у Хартії, Міжнародний військовий трибунал (МВТ) не підтримав позицію прокуратури щодо змови з метою вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людства. [50]

В обвинувальному висновку було використано новаторський юридичний термін "геноцид", який лише рік до того був запропонований Рафаелем Лемкіним, польсько-єврейським фахівцем з міжнародного права. У звинуваченнях щодо воєнних злочинів обвинувальний висновок характеризував "вбивства та жорстоке поводження з цивільними особами", скоєні підсудними, як "умисний і систематичний геноцид,

тобто винищення расових і національних груп". Хоча прокурори МВТ неодноразово застосовували термін "геноцид" під час судового процесу, судді не включили його до остаточного вироку. [50]

Стаття 6 Нюрнберзького трибуналу стала революційною. Справа в тому, що якщо, наприклад, з юридичним підґрунтям терміну воєнних злочинів було зрозуміло, то як слід було кваліфікувати інші злочини – ніхто не розумів. Нацисти вчиняли злочини в контексті, в якому не було прийнято вважати такі дії в межах ведення війни. В тому числі, йдеться про розв'язання наймасштабнішого єврейського геноциду у Європі. У міжнародному праві протистояли дві фундаментальні концепції: одна зосереджувалась на цінності окремої людської особистості, тоді як інша наголошувала на важливості захисту народу як цілісної групи людей. Концепція злочинів проти людяності, яка була закріплена в статуті Нюрнберзького трибуналу, набула переваги. Відповідно до цієї концепції, злочини проти людяності визначаються як напади на цивільне населення. Альтернативна концепція геноциду не отримала визнання на тому етапі. Однак у сучасному міжнародному кримінальному праві співіснують обидві ці юридичні категорії, кожна з яких має власне правове значення та застосування. [30]

Частина підсудних були звинувачені за всіма 4 пунктами, проте лише Герінг, Ріббентроп, Кейтель, Йодль і Нейрат були визнані винними у вчиненні всіх інкримінованих злочинів. До смертної кари через повішання трибунал засудив 12 осіб, до пожиттєвого ув'язнення — 3 особи, Шахта, Папена та Фріче — виправдано, а решта отримали від 10 до 20 років тюремного ув'язнення. [30]

Доцільно проаналізувати справу Жана-Поля Акаессу, розглянуту Міжнародним кримінальним трибуналом щодо Руанди, як визначний прецедент у міжнародному кримінальному праві. Акаессу, який обіймав посаду мера Табу та був високопоставленим державним службовцем Руанди, був обвинувачений у вчиненні геноциду. Трибунал встановив, що дії обвинуваченого, які включали сексуальне насильство та погрози, містили ознаки злочинів проти людяності та геноциду. [30], [34]

Подібні злочини підлягають юрисдикції Міжнародного кримінального суду та регламентуються окремою Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році. Водночас, такі діяння можуть також кваліфікуватися в рамках ширшої категорії "злочинів проти людяності", які регулюються Женевськими конвенціями та Додатковими протоколами до них. [16]

Важливо зазначити, що при висуненні обвинувачень за спільною статтею 3 Женевських конвенцій, прокурор зобов'язаний надати переконливі докази, які підтверджують застосовність цієї статті. У справі Акаєсу такі докази були надані стороною обвинувачення, а ключові свідчення представив генерал-майор Даллер. Завдяки цим показанням було не лише визнано докази допустимими, але й підтверджено наявність громадянської війни між двома організованими збройними формуваннями — Збройними Силами Руанди та Патріотичним Фронтом Руанди. [52]

Обидва військові угруповання характеризувались високим рівнем організації та функціонували як самостійні армії, що відповідало критеріям "неміжнародного збройного конфлікту". Щодо інтенсивності бойових дій — іншого важливого критерію для визначення характеру конфлікту — спостерігачі МООНПР (Місія ООН з надання допомоги Руанді) та спеціальні доповідачі ООН одностайно кваліфікували протистояння як повномасштабну війну, що підтвердило статус неміжнародного збройного конфлікту. [52]

З огляду на ці обставини, Судова палата обґрунтовано застосувала спільну для всіх Женевських конвенцій статтю 3, що стало важливим прецедентом для подальшої юридичної практики в міжнародному гуманітарному праві. [52]

Таким чином, інституційно-правові механізми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту представляють собою комплексну систему міжнародних організацій, судових органів та правових інструментів, спрямованих на забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права та прав людини під час воєнних дій.

Міжнародні трибунали, починаючи від Нюрнберзького та Токійського, заклали фундаментальні основи для розвитку міжнародного кримінального права та індивідуальної відповідальності за воєнні злочини. Подальший розвиток цих механізмів знайшов своє відображення у створенні Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди, які сформували важливу судову практику щодо тлумачення Женевських конвенцій та інших норм міжнародного гуманітарного права.

Створення постійно діючого Міжнародного кримінального суду стало логічним продовженням розвитку системи міжнародного правосуддя та значним кроком у забезпеченні невідворотності покарання за найтяжчі міжнародні злочини. Як показує практика, зокрема справа Жана-Поля Акаєсу, діяльність міжнародних трибуналів не лише забезпечує притягнення до відповідальності конкретних винуватців, але й сприяє розвитку міжнародного гуманітарного права, формуванню чітких критеріїв для кваліфікації збройних конфліктів та застосування відповідних правових норм.

Важливу роль у захисті прав людини під час збройних конфліктів відіграють також міжнародні організації, зокрема ООН та її спеціалізовані установи, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, регіональні організації з прав людини. Їхня діяльність спрямована на моніторинг ситуації в зонах конфліктів, документування порушень, надання гуманітарної допомоги та сприяння імплементації норм міжнародного гуманітарного права.

Розвиток концепцій злочинів проти людяності та геноциду, їх закріплення в міжнародному праві та судовій практиці підкреслюють важливість захисту як окремої людини, так і цілих груп населення. Водночас практика міжнародних трибуналів свідчить про необхідність дотримання процесуальних гарантій та забезпечення повноти доказів для ефективного переслідування за міжнародні злочини.

Існуючі інституційно-правові механізми, незважаючи на їхню значну еволюцію, все ще мають певні обмеження щодо універсальності застосування та ефективності впливу. Проте їхній розвиток та вдосконалення залишаються важливим напрямом

міжнародної співпраці для забезпечення всебічного захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

РОЗДІЛ 3. Захист прав людини під час збройного конфлікту: український контекст

3.1. Порушення прав людини в умовах російсько-української війни.

Неможливо розглядати тему прав людини в умовах збройного конфлікту без згадки таких порушень в контексті українсько-російської війни, що почалась 11 років тому і триває досі.

Збройний конфлікт на сході України, що розпочався у 2014 році, та повномасштабне вторгнення російської федерації у лютому 2022 року призвели до масштабної гуманітарної кризи та численних порушень прав людини. Ці події кардинально змінили життя мільйонів українців, створивши безпрецедентні виклики для системи захисту прав і свобод людини як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Після завершення Революції Гідності навесні 2014 року Україна зіткнулася з неочікуваними для мирного населення подіями: спершу концентрацією збройних формувань на територіях Донецької, Луганської та Харківської областей, а невдовзі - блискавичною анексією Автономної Республіки Крим.

Упродовж десятиліття в академічних, експертних і політичних колах тривали дискусії щодо визначення та правової кваліфікації цього збройного конфлікту. Деякі заперечували участь російської федерації, інші стверджували, що незаконні референдуми на окупованих територіях відображали справжнє волевиявлення місцевого населення, яке влада має поважати. Однак повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року розвіяло всі сумніви, змусивши навіть нейтральні держави та політиків, які раніше відкрито підтримували країну-агресора, переглянути свої позиції.

Незважаючи на очевидність ситуації для громадян України, які безпосередньо спостерігають і переживають наслідки одинадцятирічного збройного конфлікту, питання юридичної кваліфікації подій досі залишається предметом активних обговорень серед науковців, практиків і політиків. Ця проблематика, безумовно, заслуговує на окреме ґрунтовне дослідження.

Насамперед важливо окреслити хронологічні межі збройного конфлікту. В українському законодавстві ключовим документом є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Відповідно до частини 2 статті 1 цього нормативно-правового акта, початком тимчасової окупації Російською Федерацією окремих територій України вважається 19 лютого 2014 року. [11]

Водночас у міжнародних документах спостерігаються певні розбіжності щодо датування початку конфлікту. Так, у Звіті Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо ситуації в Україні вказується дата 26 лютого 2014 року. А в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Україна проти Росії» чітко зазначено, що російське вторгнення розпочалося 27 лютого 2022 року.

Таким чином, простежуються певні неузгодженості щодо визначення точної дати початку збройного конфлікту в різних правових джерелах та документах. [15]

Як вже було зазначено раніше, серед політиків, науковців та інших відповідальних осіб тривалий час велися дискусії щодо класифікації конфлікту як "неміжнародного" – фактично, громадянської війни, чого російська сторона наполегливо прагнула досягти. Цю позицію посилювала наявність організованих збройних формувань так званих "Донецької народної республіки" та "Луганської народної республіки", які мали структуроване командування. Критерії визначення характеру збройного конфлікту були сформульовані під час роботи Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, зокрема у справі Боскокі, де зазначалося, що ознаками збройного конфлікту є організованість військових угруповань, тривалість конфронтації, територіальне охоплення бойових дій та їхня інтенсивність. [37]

Попри очевидні свідчення присутності російських збройних формувань на українській території, військові дії кваліфікували саме як "неміжнародний збройний конфлікт". Таку юридичну оцінку підтримували провідні міжнародні інституції. Зокрема, Міжнародний Комітет Червоного Хреста 23 липня 2014 року закликав сторони конфлікту в Україні дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права

та докласти всіх зусиль для пошуку, ідентифікації й репатріації тіл загиблих пасажирів рейсу МН17, характеризуючи ситуацію на Донбасі саме як неміжнародний збройний конфлікт. [37]

Важливо зазначити, що до збройних конфліктів неміжнародного характеру застосовуються лише два джерела договірного міжнародного гуманітарного права: спільна для всіх чотирьох Женевських конвенцій стаття 3 від 12 серпня 1949 року та Другий Додатковий протокол до Женевських конвенцій про захист жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 року. Інші міжнародно-правові акти, якими зазвичай оперують при розгляді серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, стосуються збройних конфліктів міжнародного характеру. [37]

У зазначеній статті 3 Женевських конвенцій містяться базові мінімальні гарантії захисту постраждалих від збройних конфліктів. Зокрема, закріплюється обов'язок обох сторін гуманно поводитися за будь-яких обставин з особами зі складу збройних формувань, які склали зброю, припинили участь у бойових діях через поранення, хворобу, перебування під арештом чи з інших причин. Щодо таких осіб забороняється:

- Здійснювати насильство проти особи та її життя: убивства, каліцтва, тортури та жорстоке поводження в будь-якій формі;
- Принижувати людську гідність;
- Застосовувати покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином із забезпеченням судових гарантій;
- Брати заручників.

Вимоги цієї статті поширюються як на українську сторону, так і на формування так званих "ДНР" та "ЛНР". За порушення правил, дотримання яких вимагає стаття 3 Женевських конвенцій, відповідальність може наставати як згідно з Кримінальним кодексом України та іншими національними нормативно-правовими актами, так і відповідно до норм міжнародного кримінального права. [37]

Неміжнародні збройні конфлікти також регулюються статтею 1 Другого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій. Проте варто уточнити, що ці норми мають суттєво вужчу сферу застосування і поширюються лише на конфлікти, які відбуваються на території держави-учасниці Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та відповідають таким критеріям:

- Збройні формування підпорядковуються певному командуванню;
- Мають змогу проводити узгоджені та безперервні військові операції;
- У конфлікті безпосередньо беруть участь збройні сили держави та організовані антиурядові збройні групи. [37]

Конфлікт на Донбасі формально відповідав усім цим критеріям, оскільки російська сторона категорично заперечувала свою участь у збройному протистоянні, керуючи озброєними формуваннями так званих "ДНР" та "ЛНР", представляючи їх як добровільно створену опозицію та антиурядову організацію. [37]

Важливо охарактеризувати положення вищезгаданого Протоколу, який регулює гострі питання, що виникають під час неміжнародних збройних конфліктів. Протокол закріплює такі принципи:

- Забезпечує гарантії гуманного поводження, безпеки та поваги до осіб, які не беруть або припинили безпосередню участь у військових діях;
- Забороняє колективні покарання, захоплення заручників, посягання на людську гідність, принизливе поводження, сексуальне насильство, примус до проституції, терористичні акти, рабство та работоргівлю, мародерство тощо;
- Забороняє посягання на життя, здоров'я, фізичний чи психічний стан осіб, вбивства, жорстоке поводження, тортури, каліцтва;
- Встановлює обов'язок надавати необхідну допомогу дітям, гарантує їхнє право на освіту, сприяє возз'єднанню розділених сімей, забороняє залучення дітей до 15 років до участі в бойових діях;
- Гарантує гуманне поводження з особами, позбавленими волі через причини, пов'язані зі збройним конфліктом. [8]

Разом з тим, при визначенні кваліфікації та наданні конфлікту конкретного статусу виникали певні колізії та навіть суперечності. Важливо розуміти контекст, з яким зіштовхнулась міжнародна спільнота: мова велась про встановлення двох окремих правових режимів збройного протистояння на Донбасі: неміжнародний збройний конфлікт між Збройними Силами України з одного боку, та організованими збройними угрупованнями так званої «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» з іншого боку. Для нас, українців, що проживали та проживають такі трагічні події, сам термін «кваліфікація» та той факт, що правова спільнота зіштовхнулась з певним прецедентом – було обурливо., але так чи інакше – у цьому була своя історія, і вона має право на життя. Другий правовий режим – міжнародний збройний конфлікт між Збройними Силами України з одного боку, та окремими підрозділами Збройних Сил російської федерації з іншого. [37]

Беручи до уваги правову кваліфікацію конфлікту, можна визначити межі застосування відповідних міжнародно-правових актів, зокрема Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них. [37]

У випадку збройного конфлікту неміжнародного характеру, який триває між Збройними Силами України та збройними формуваннями, що представляють себе як так звані «Донецька народна республіка» і «Луганська народна республіка», слід керуватися положеннями статті 3 спільної для всіх чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року.

Важливо зазначити, що ті озброєні групи, які не мають чіткої організації, не діють в межах єдиної ієрархії, не підпорядковуються керівникам згаданих псевдореспублік, а також не здійснюють регулярних та інтенсивних нападів на українські Збройні Сили чи інші формування, які діють незалежно, не можуть вважатися повноцінними учасниками збройного конфлікту. Відтак, до них не застосовуються норми міжнародного гуманітарного права.

Утім, такі групи підлягають кримінальному переслідуванню відповідно до законодавства України, зокрема, як організовані злочинні угруповання або злочинні організації [37]

Кінець лютого 2014 року ознаменував протесті в підтримку України у східній частині України та в Криму. Вже 27 лютого 2014 року озброєні люди без жодних розпізнавальних знаків у військовій формі, взяли під контроль урядові будівлі в Сімферополі, зокрема – Верховну Раду АР Крим. 18 березня 2014 було проголошено «приєднання» Криму до складу росії внаслідок проведення так званого «референдуму», який суперечив не лише законодавству України, а й міжнародним нормам. Так розпочалась анексія півострову. [53]

Розглядаючи правові аспекти анексії Криму та численні порушення з боку Російської Федерації положень Женевських конвенцій, можна виділити кілька ключових аспектів, які потребують глибшого аналізу.

Насамперед, варто наголосити, що 27 березня 2014 року Генеральна Асамблея ООН на спеціальному засіданні ухвалила резолюцію, що підтверджує територіальну цілісність України, визнавши так званий кримський «референдум» незаконним і таким, що не має юридичної сили.

Як зазначає Роман Єделєв, кандидат юридичних наук і вчений секретар Української асоціації міжнародного права, Женевські конвенції 1949 року поширюють свою дію на випадки окупації частини території держави, навіть за відсутності збройного спротиву. [27]

У цьому контексті слід відзначити, що росія, як держава-окупант, у Криму систематично порушує низку положень Женевських конвенцій, зокрема:

- Заборонено примушувати осіб, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права, вступати до збройних або допоміжних сил держави-окупанта;
- Не допускається змінювати статус посадових осіб чи суддів на окупованих територіях, а також тиснути на них у разі відмови від виконання службових обов'язків з етичних або моральних міркувань;
- Суди повинні застосовувати норми законодавства, які діяли на момент вчинення правопорушення;

- Окупаційна адміністрація зобов'язана забезпечити можливість для релігійних служителів надавати духовну підтримку громадянам. [27]

При блокуванні та захопленні військових частин Збройних Сил України у Криму, російська сторона використовувала «живі щити». Це діяння, в ході якого особа, яка бере безпосередню участь у воєнних діях прикриваються цивільним населенням з метою зниження рівня супротиву протилежної сторони або ж його повну ліквідацію. Використання «живих щитів» забороняється міжнародним гуманітарним правом.

Так, ст.28 IV Женевської конвенції декларує, що «присутність будь-якої особи, яка перебуває під захистом, у будь-яких пунктах чи районах не може бути використана для захисту цих місць від воєнних операцій». [9]

Відповідно до п.7 ст.51 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, «присутність або пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб не повинні використовуватись для захисту певних пунктів або районів від воєнних дій, зокрема у спробах захистити воєнні об'єкти від нападу або прикрити воєнні дії, сприяти чи перешкодити їм. Сторони, що перебувають у конфлікті, не повинні направляти пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб з метою спробувати захистити воєнні об'єкти від нападу чи прикрити воєнні операції. [7]

Крім того, згадане вище діяння забороняється і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. У збірці «Звичаєве міжнародне гуманітарне право», підготовленій Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, норма 97 прямо встановлює: «Забороняється використання живого щита». [53]

Використання «живих щитів» також заборонене і Римським статутом МКС, і кваліфікується як воєнний злочин. Так, в статті 8(2) (b) (xxiii) серед інших воєнних злочинів передбачає «використання присутності цивільної особи або іншої особи, що знаходиться під захистом, для захисту від воєнних дій визначених пунктів, районів або збройних сил». В пункті (b) статті 8(2) Римського статуту визначено, що злочини, перелічені в цьому пункті, є «іншими серйозними порушеннями законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, у встановлених рамках міжнародного права». Тобто, у статті 8(2)(b)(xxiii) використання «живих щитів» чітко

кваліфікується як воєнний злочин під час міжнародного збройного конфлікту. [53], [28]

Крім того, одним із основних принципів МГП є принцип розрізнення. Стаття 48 Додаткового протоколу I встановлює, що «Для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів». Тож забезпечення дотримання принципу розрізнення – прямий обов'язок кожної із сторін незалежно від ініціатора конфлікту. Навіть у випадку наявності сумніву щодо статусу особи, презюмується, що така особа є цивільною. [53], [7]

Варто врахувати, що у коментарях до Женевських конвенцій та Додаткових протоколах до них зазначено, що при укладенні Конвенцій 1949 року, а також при укладенні Гаазької конвенції, не вважали за потрібне уточнювати знак, який повинні мати збройні сили воюючих сторін з метою їх ідентифікації. Разом з тим, обов'язком кожної держави або воюючої сторони є вживання заходів для того, аби забезпечити наявність розпізнавальних знаків задля ідентифікації військових та цивільних осіб. [53]

Необхідно підкреслити, що у коментарі до норми 106 звичаєвого міжнародного гуманітарного права також зазначається, що усталена практика держав демонструє: для належного відокремлення від цивільного населення комбатанти зобов'язані носити військову форму або спеціальні розпізнавальні знаки, а також відкрито мати при собі зброю. Варто зауважити, що відповідні положення галузевого законодавства Російської Федерації також покладають на командирів військових підрозділів обов'язок дотримуватися принципу розрізнення під час проведення бойових операцій. [53]

У контексті аналізу порушень положень Женевських конвенцій та норм міжнародного гуманітарного права важливо навести конкретні приклади, які ілюструють систематичне недотримання цих норм.

На жаль, ситуація з правами людини в умовах окупації як на Донбасі, так і в Криму залишається критичною: російська окупаційна влада продовжує чинити тиск на місцеве населення на тимчасово окупованих територіях України. [27]

Показовим прикладом воєнного злочину є події 24 серпня 2014 року, коли в окупованому Донецьку, у День Незалежності України, було влаштовано публічний "парад" українських військовополонених. Полонених провели вулицями міста під приниження та крики «фашисти», під наглядом озброєних осіб. [38]

Експерти кваліфікують ці дії як порушення статті 3 Женевських конвенцій 1949 року, яка передбачає заборону приниження людської гідності. Це положення стосується осіб, які більше не беруть участі у бойових діях — зокрема тих, хто здався, отримав поранення або захворів. Подібні дії є грубим порушенням принципу гуманізму, що є основою міжнародного гуманітарного права.

Ще одним прикладом є трагедія малайзійського пасажирського літака рейсу МН17, збитого 17 липня 2014 року над територією Донеччини. Це сталося в умовах збройного конфлікту, де сторони зобов'язані чітко розрізняти цивільні об'єкти від військових цілей. У даному випадку порушено принцип пропорційності та запобігання шкоди цивільному населенню, закріплений у міжнародному гуманітарному праві. [38]

Зокрема, російська сторона не вжила належних заходів обережності при плануванні та здійсненні запуску зенітно-ракетного комплексу, що створило загрозу для цивільної авіації, попри наявність відкритої інформації про авіарейси. Отже, відповідальність за цей злочин несе як виконавець, так і держава, яка здійснювала контроль над діями осіб, причетних до інциденту.

Для регулювання безпекової ситуації на окупованих територіях було прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема:

- Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (№638-IV від 20.03.2003);
- Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення АТО» (№1669-VII від 02.09.2014);

- Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» (№141-VIII від 03.02.2015);
- Указ Президента України №875/2014 від 14.11.2014 «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях»;
- Указ Президента №123/2015 від 05.03.2015 «Про утворення військово-цивільних адміністрацій»;
- Указ Президента №149/2015 від 18.03.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 березня 2015 року «Про додаткові заходи щодо мирного врегулювання, нормалізації ситуації та зміцнення безпеки в окремих районах Донецької та Луганської областей»;
- Указ Президента №150/2015 від 18.03.2015 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції». [38]

Порушення прав людини в умовах збройного конфлікту на території України є серйозним викликом як для національного правопорядку, так і для міжнародної спільноти. У сучасних умовах війни міжнародне гуманітарне право виступає не лише як набір юридичних норм, а як моральний компас, що покликає захищати найуразливіших — цивільне населення, поранених, військовополонених. Проте практика свідчить про численні випадки ігнорування цих норм, що веде до глибоких гуманітарних наслідків і підриває засади міжнародної безпеки.

Системність таких порушень вимагає не лише фіксації фактів і збору доказової бази, а й активної правової реакції: з боку державних інституцій, міжнародних організацій та судових механізмів. Забезпечення справедливості для жертв, покарання винних і запобігання безкарності мають стати ключовими елементами післявоєнного відновлення та правової відповідальності.

Цей конфлікт чітко показує, що дотримання прав людини не є другорядним питанням навіть у найтяжчих умовах — навпаки, саме повага до гідності, закону й гуманізму визначає цивілізований шлях подолання воєнної трагедії та побудови стійкого миру.

3.2. Законодавство України у забезпеченні прав людини під час діючого правового режиму воєнного стану

Правовий режим воєнного стану, запроваджений в Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, став безпрецедентним викликом для національної правової системи. В умовах збройного конфлікту особливої актуальності набуває питання дотримання балансу між необхідністю забезпечення національної безпеки та захистом фундаментальних прав і свобод людини. Законодавство України, яке регулює правовідносини в умовах воєнного стану, зазнало суттєвих трансформацій з метою адаптації до нових реалій, що вимагає комплексного наукового аналізу.

Правові механізми забезпечення прав людини під час дії особливого правового режиму відображають здатність держави дотримуватися демократичних цінностей навіть у критичних умовах. Правозахисний вимір воєнного стану характеризується певною дуальністю: з одного боку, держава може законно обмежувати окремі права громадян для досягнення легітимної мети захисту суверенітету та територіальної цілісності, з іншого – такі обмеження повинні відповідати принципам пропорційності, необхідності та недискримінації.

Перш за все, для визначення ролі українського законодавства у процесі забезпечення прав людини, слід визначити термінологію воєнного стану. Так, відповідно до п.1 ст.1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», «воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [12]

Чітко простежується законодавчо закріплене обмеження певних прав та свобод людини у зв'язку із веденням такого правового режиму на тій чи іншій території держави. Крім того, певне обмеження прав декларується і в Конституції України, яка є найвищим джерелом права у державі. У статті 64 вказано, що «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.» [18]

В умовах воєнного стану законодавством допускається застосування обмежень щодо певних категорій конституційних прав, серед яких:

- свобода пересування громадян (що включає запровадження режиму перетину державного кордону та встановлення часових обмежень перебування у громадських місцях);
- право на працю за власним вибором (передбачає можливість залучення населення до виконання суспільно необхідних робіт та впровадження трудових зобов'язань);
- виборчі права та право на референдум (що проявляється у тимчасовому призупиненні виборчих процесів та референдумів).

Додатково, правовий режим воєнного стану дозволяє уповноваженим органам здійснювати втручання у приватну сферу життя громадян через проведення моніторингу комунікаційних засобів, здійснення перевірки особистих речей, документації та житлових приміщень відповідно до встановлених процедур. [55]

Крім того, існують також і інші законодавчі акти, які фактично регламентують обмеження зазначених вище прав, серед таких:

- Указ Президента України № 64/2022 “Про введення воєнного стану в Україні” від 24.02.2022 року;
- Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII;

- Постанова Кабінету Міністрів України №753 «Про затвердження порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» від 13 липня 2011 року;
- Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 № 4765-VI. [43]

Вперше Україна офіційно відступила від окремих зобов'язань у 2015 році, задекларувавши цей факт Постановою від 21.05.2015 «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»». [24] Така дія була спрямована на виведення усіх збройних угруповань, які знаходились під повним та абсолютним контролем росії, а також з метою встановлення контролю над територіями України, де проводились військові дії та для відновлення конституційного ладу на окупованих територіях.

12 серпня 2014 року відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом»» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години», дозволялось здійснювати превентивне затримання осіб, яких вважали причетними до здійснення терористичних дій на території України на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб лише за згодою прокурора та без ухвали суду, що суперечить кримінальному процесуальному законодавству України. Таким чином, Україна відступала від п.3 ст.2, ст.9 та ст.14 Пакту про громадянські і політичні права, а також від ст. ст. 5, 6 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. [42]

Для того, аби імплементувати такі значні зміни в українське законодавство, Верховною Радою України в той же день було прийнято Закон «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», згідно якого було введено особливий стан

досудового розслідування. Це означало, що деякі повноваження, якими були наділені слідчі судді – тимчасового передавались прокурору, який набув спеціального процесуального статусу. Такий спеціальний режим діяв виключно в зоні проведення Антитерористичної операції у випадку неможливості слідчого судді виконувати свої повноваження на місці. [42]

Разом з тим, незважаючи на законодавче закріплення певних обмежень прав людини, 4 квітня 2023 року Рада ООН з прав людини ухвалила Резолюцію «Ситуація з правами людини в Україні внаслідок російської агресії», яка закріплювала «розслідування всіх ймовірних порушень та зловживань прав людини, порушень міжнародного гуманітарного права та пов'язаних з ними злочинів в контексті російської агресії проти України, а також встановлення фактів, обставин та першопричин таких порушень та зловживань». [17]

Ключовими аспектами резолюції є вимога до російської федерації зупинити протиправні примусові переселення та депортації цивільного населення та інших захищених осіб як на території України, так і до росії. Особлива увага приділяється захисту дітей, включаючи вихованців інтернатних закладів, неповнолітніх без супроводу дорослих та розлучених із родинами. [17]

Резолюція наполягає на забезпеченні безперешкодного, невідкладного, постійного та безпечного доступу до цих осіб для представників міжнародних правозахисних та гуманітарних організацій. Також вимагається надання точної та повної інформації щодо кількісних показників та місць перебування цих цивільних осіб, гарантування гуманного поводження з ними та створення умов для їхнього безпечного повернення. [17]

Додатково Рада ООН з прав людини закликала російську федерацію невідкладно надати доступ представникам міжнародних правозахисних та гуманітарних інституцій до всіх військовополонених, примусово утримуваних та депортованих осіб. [17]

Так чи інакше, абсолютно всі права людини не можуть бути обмеженими навіть за чинного правового режиму воєнного стану. Так, Конституція України визначає, що певні права не можуть бути обмеженими за жодних обставин. Серед таких:

- забороняється встановлення дискримінаційних обмежень на підставі расової належності, відтінку шкіри, політичних поглядів, віросповідання чи інших переконань, гендерної ідентичності, етнічного походження, соціального статусу, матеріального забезпечення, територіального розташування проживання, мовної приналежності чи будь-яких інших характеристик;
- гарантується непорушність права громадян України зберігати своє громадянство, а також їхньої можливості за власним бажанням змінити громадянство відповідно до встановлених процедур;
- залишаються абсолютно захищеними фундаментальні права особи: право на життя як невід'ємне благо; право на збереження людської гідності; право на особисту свободу та фізичну недоторканність;
- зберігається у повному обсязі право громадян подавати персональні чи групові письмові звернення, а також здійснювати безпосередні контакти з представниками державних установ та органів місцевого самоврядування для вирішення питань;
- залишаються недоторканими права громадян на житлове забезпечення, на укладання шлюбних союзів та гарантії рівноправності подружжя в шлюбних та сімейних відносинах;
- зберігається принцип рівноправності всіх дітей у реалізації їхніх законних прав незалежно від обставин народження чи соціального походження;
- зберігається в повному обсязі право звертатися до судових органів для захисту порушених прав і свобод; гарантується право на компенсацію матеріальних збитків і моральної шкоди за рахунок державних коштів або бюджету місцевого самоврядування у випадках їх заподіяння неправомірними рішеннями органів публічної влади;

- не підлягають обмеженню процесуальні гарантії особи: право на кваліфіковану юридичну допомогу; гарантія від повторного притягнення до відповідальності одного виду за те саме правопорушення; вважатися невинуватим до доведення протилежного у встановленому законом порядку; право на забезпечення захисту та імунітет від надання свідчень або пояснень проти себе, а також членів своєї родини чи близьких родичів, визначених законодавством. [43]

Більше того, згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану», держава має дотримуватись мінімальних стандартів, таких як: мінімальна заробітна плата, мінімальний строк відпустки та час відпочинку між змінами на час залучення громадян до виконання трудової повинності та відшкодування вартості майна у разі його примусового відчуження. [12]

В контексті ролі українського законодавства в захисті прав людини в умовах збройного конфлікту, варто враховувати і аспект відповідальності злочинців за злочини, скоєних на території України та які є прямо пов'язані з військовими діями.

В серпні 2024 року України ратифікувала Римський статут МКС, що стало вагомим кроком, який необхідно було здійснити ще від відновлення незалежності у 1991 році.

В кінці 1999 року тодішній Президент України Леонід Кучма розпорядився підписати Римський статут, але в 2001 році було подане звернення до Конституційного суду України з питання щодо конституційності здійснення такої дії, як підписання Римського статуту. Так, Суд дійсно визнав це неконституційним, що затягнуло процес підписання на десятиліття. На думку колишнього Президента діяльність МКС порушує Конституцію зважаючи на те, що такий судовий орган фактично доповнює судову систему України, що не передбачено законодавством, внаслідок чого був ризик виникнення колізій. [46]

Проте, у лютому 2014 року Україна все ж визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду в частині злочинів проти людяності, скоєні вищими посадовими особами держави, і які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства

українських громадян під час мирних акцій протестів, що мали місце в Україні у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року (події Євромайдану). Вже через рік, у 2015 році Україна визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо скоєних злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами російської федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час. Проте це не могло стати юридичною підставою для прийняття України в якості країни-учасниці Римського статуту та МКС, зокрема. [45]

Незважаючи на висновок Конституційного суду у 2001 році, у преамбулі Римського статуту прямо прописано, що МКС лише доповнює національні органи кримінального правосуддя, і вступає в дію лише тоді, коли були вичерпані всі національні ресурси щодо покарання злочинців, або ж держава не в змозі самотійно здійснити якісне правосуддя.

В умовах жорстокої агресії з боку російської федерації, факт ратифікації такого документу дозволяє використовувати МКС як інструмент притягнення до відповідальності окремих осіб, які відповідальні за вчинення злочинів, які кваліфікуються в межах Римського статуту. [45]

Крім того, завдяки ратифікації Римського статуту Україна отримує не лише визначений комплекс обов'язків щодо взаємодії з Міжнародним кримінальним судом відповідно до поданих декларацій, але й здобуває статус повноправного учасника Римського статуту з можливістю впливати на функціонування та рішення МКС. [45]

В контексті імплементації норм міжнародного кримінального права в українське законодавство, важливо згадати про визначення таких злочинів в Кримінальному кодексі України. У діючому Кримінальному кодексі України терміни «воєнні злочини» та «воєнне кримінальне правопорушення» прямо не згадуються, проте там наявна стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Більше того, в Кодексі згадуються поняття «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт», «війна», «воєнний стан» тощо, проте відсутнє чітке розмежування та вичерпне визначення понять. [51]

Разом з тим, є певні контекстуальні елементи, які передбачає стаття 438 КК України, такі як: існування збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру; усвідомлення злочинцем існування збройного конфлікту та вчинення діяння у контексті конфлікту та у зв'язку з ним. [51]

Варто згадати інші статті Кримінального кодексу України, які включають в себе відповідальність за порушення норм Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них. Це такі статті, як ст.434 «Погане поводження з військовополоненими», ст.435 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею», ст.433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій» та ст.432 «Мародерство». Більше того, стаття 439 «Застосування зброї масового знищення» та статті 447 «Найманство» прийнято прирівнювати до воєнних злочинів в тому випадку коли спеціальною метою є використання найманців у воєнних конфліктах, що може сприяти їхньому розширенню. [2]

Важливо підкреслити, що приєднання до Женевських конвенцій та їх Додаткових протоколів накладає на державу певні зобов'язання. Зокрема, чотири Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I до них 1977 року вимагають від держави впровадити у своє національне законодавство кримінальну відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Також, накладається обов'язок у вигляді необхідності переслідування у судовому порядку осіб, що підлягають обвинуваченню у скоєнні воєнних злочинів та порушенні принципів, передбачених вищезгаданими статтями Кримінального кодексу України. Таким чином, приєднання до Женевських конвенцій та їх Додаткових протоколів не лише демонструє гуманітарну позицію держави, але й накладає на неї чіткі зобов'язання щодо захисту людей під час збройних конфліктів. [2]

Враховуючи деталі, зазначені вище, можна зробити висновок, що діяння, яке може кваліфікуватись за статтею 438 КК України, щонайменше необхідно довести наступні фактори:

- Порушена норма міститься в міжнародному договорі, згода на обов'язковість якої надана Верховною Радою України, який був чинний на момент скоєння злочину;
- Злочинне діяння є порушенням конкретної норми міжнародного гуманітарного права, а не загальних принципів;
- Порушення є достатньо серйозним і таким, що підлягає кваліфікації як *grave breaches*, як це визначено у Женевських конвенціях;
- Існування діючого збройного протистояння міжнародного чи неміжнародного характеру;
- Об'єктом посягання є особи, їхня власність чи об'єкти, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права;
- Усвідомлення виконавцем того, що особи та об'єкти посягання перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. [51]

Не менш важливим є визначити особливості призначення відповідальності за вчинення воєнних злочинів, що передбачена ст.438 Кримінального кодексу України, такими як:

- Стаття не містить в собі вимоги щодо характеру та серйозності порушень;
- Вказує на обов'язковість наявності зв'язку діяння з триваючим збройним конфліктом;
- Має бланкетний характер та містить в собі невичерпний перелік порушень міжнародного гуманітарного права, разом з тим – визначає спеціальні та особливі форми вчинення злочину. [51]

Цікаво, що згідно неодноразово згаданої 438 статті Кримінального кодексу України, існує відповідальність за відання наказу про вчинення злочинних дій. Звертаючись до визначення терміну «наказ» - це вимога командира розпорядчого характеру, яка підлягає обов'язковому та безвідмовному виконанню з боку підлеглого. Зважаючи на це, для встановлення форми вчинення злочину необхідно пересвідчитись у змісті наказу та встановити суб'єкт його відання та отримання. [51]

Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права комбатант, що отримав очевидно злочинний наказ, зобов'язаний чинити опір настільки, наскільки цього дозволяє наявна ситуація та відмовитись від його виконання. Тобто, якщо підлеглий знав та чітко розумів незаконний характер отриманого наказу, проте незважаючи на це – вчинив злочинне діяння, це ніяким чином не звільняє його від відповідальності.

Важливо зазначити, що згідно Женевських конвенцій 1949 року по відношенню до воєнних злочинів застосовується принцип універсальної юрисдикції. Під цим терміном мається на увазі наявність можливості будь-якої держави притягнути особу, що скоїла протиправне діяння у вигляді воєнних злочинів, до кримінальної відповідальності незалежно від місця вчинення злочину чи громадянство суб'єкта злочину та його жертви. [41]

У період дії воєнного стану в Україні держава стикається з подвійним викликом: з одного боку — забезпечення національної безпеки та ефективного функціонування оборонної системи, з іншого — необхідність збереження основоположних прав і свобод людини. Законодавство України передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав громадян, що є допустимим згідно з Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями держави, зокрема Міжнародним пактом про громадянські та політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Проте навіть за умов воєнного стану закон не допускає обмеження таких прав, як право на життя, заборона катувань, рабства, покарання без закону.

Таким чином, правовий режим воєнного стану в Україні, хоч і передбачає особливі заходи, все ж базується на принципах верховенства права та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Це вказує на прагнення держави діяти в межах законності навіть у найскладніших обставинах та зберігати баланс між безпекою і правами людини.

3.3. Реалізація прав внутрішньо переміщених осіб, жінок, дітей та інших вразливих груп на території України в умовах збройного конфлікту

Збройна агресія росії, а фактично війна, що триває на території України, спричинив безпрецедентну гуманітарну кризу, яка особливо гостро позначилася на становищі вразливих категорій населення. Внутрішньо переміщені особи, жінки, діти, люди з інвалідністю, літні люди та представники інших соціально незахищених груп опинилися в умовах підвищеного ризику порушення їхніх фундаментальних прав і свобод. Ескалація бойових дій призвела до масового вимушеного переміщення населення, руйнування соціальної інфраструктури та погіршення доступу до базових послуг, що створило додаткові виклики для ефективної реалізації прав цих категорій осіб.

У контексті захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, держава зобов'язана забезпечувати особливий захист вразливим групам населення в умовах збройного конфлікту. Однак практична реалізація цих зобов'язань стикається з численними перешкодами організаційного, правового та соціально-економічного характеру. Проблематика забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, жінок, дітей та інших вразливих груп населення на території України потребує комплексного аналізу з урахуванням як міжнародних стандартів, так і національної нормативно-правової бази та практики її застосування.

Лиш під час конфлікту на Донбасі, внаслідок окупації, ведення активних бойових дій, жорстокого ставлення та поводження з громадянами України, вимушено були переміщені 1,5 млн людей. Згідно Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, а також Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення, такі особи не мають зазнавати жодної дискримінації через їхнє переміщення, а держава, в свою чергу, зобов'язана всіх можливих та ефективних заходів для забезпечення рівного ставлення до таких осіб та інших громадян. Зважаючи на це та з метою виконання відповідних зобов'язань та врегулювання окремих питань, було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Такий закон є основним нормативно-

правовим актам в Україні, що гарантує та забезпечує рівне ставлення та права ВПО.
[1]

Безумовно, повномасштабне вторгнення росії на території України спричинило збільшення кількості внутрішньо-переміщених осіб, і крім того – збільшився рівень загальної травматизації населення внаслідок жорстоких дій. Станом на червень 2024 року в Україні нараховувалось близько 4,6 млн внутрішньо переміщених осіб. Звичайно, що таке різке зростання ускладнило вже наявні проблеми захисту прав таких осіб, а також на горизонті з'явилися нові. Такі виклики були викладені у Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи 2448 у 2022 році «Гуманітарні наслідки та внутрішнє й зовнішнє переміщення у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України». [1]

Отже, Урядом України було розроблено Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року. У серпні 2023 року Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, яке зараз носить назву Міністерства національної єдності створило робочу групу для розроблення проєкту змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». [1]

Перед робочою групою були поставлені такі завдання:

- Провести комплексну оцінку імплементації положень Закону в умовах повномасштабної збройної агресії та його спроможності відповідати на сучасні виклики;
- З'ясувати рівень узгодженості Закону з ключовими міжнародними нормативними документами у відповідній сфері, зокрема з Керівними принципами;
- Проаналізувати узгодженість підзаконних нормативно-правових актів із положеннями Закону в пріоритетних сферах правового регулювання;
- Вивчити законодавчі ініціативи, подані на розгляд Верховної Ради України, що спрямовані на модифікацію Закону або внесення змін до

інших законодавчих актів стосовно забезпечення основоположних прав та гарантій внутрішньо переміщених осіб. [1]

Також, внутрішньо переміщені особи мають право на:

- Отримання щомісячної допомоги для покриття витрат на проживання в порядку Постанови Кабінету Міністрів України № 505 від 01.10.14. «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг»;
- Отримання всіх соціальних виплат і відповідного соціального забезпечення, передбаченого законодавством України;
- Реалізації права на зайнятість, пенсійне забезпечення та державне соціальне страхування;
- На отримання статусу безробітної особи;
- На отримання документів, що посвідчують особу за місцем фактичного проживання;
- На продовження здобуття освітнього рівня;
- Студентам – на отримання соціальної стипендії. [44]

Крім прав, наведених вище, очевидно, що внутрішньо переміщені особи мають відчувати, що до них ставляться з повагою та на рівні з іншими громадянами. Гідне ставлення та визнання рівноправності ВПО є наріжним каменем успішної інтеграції та відновлення їх нормального життя. На жаль, практика свідчить, що переміщені особи часто стикаються з проявами стигматизації, дискримінації та упередженого ставлення як з боку посадових осіб, так і місцевого населення приймаючих громад.

Проте розвиток захисту прав внутрішньо переміщених осіб не стоїть на місці, оскільки реінтеграція таких громадян – запорука формування національної єдності та ідентичності, де кожен відчуває себе невід'ємною частиною суспільства. Так, відповідно до Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках, перед державою були поставлені наступні завдання:

- Посилення ресурсів держави щодо ефективного та оперативного реагування на виклики внутрішнього переміщення та забезпечення умов для реалізації державної політики у відповідній сфері;
- Створення належних умов для безпечного переміщення осіб з населених пунктів, що знаходяться в зоні підвищеної небезпеки, а також реалізація їхніх гуманітарних потреб;
- Створення умов для інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб на новому місці проживання шляхом використання різних ресурсів в контексті розвитку потенціалу кожного;
- Подальша підтримка безпечного повернення до покинутого місця проживання та реінтеграція. [29]

При реалізації внутрішньої державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб Уряд України та відповідальні особи мають брати до уваги Рекомендації Рес (2006) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 5 квітня 2006 року, а саме:

- Неприпустимість будь-яких форм дискримінації на підставі статусу внутрішньо переміщеної особи та обов'язок держави запроваджувати дієві механізми забезпечення рівноправного ставлення до ВПО.
- Пріоритетність надання підтримки найбільш уразливим категоріям переміщеного населення, гарантування захисту прав ВПО та першочерговість у забезпеченні їх гуманітарними ресурсами.
- Впровадження комплексу превентивних та реактивних заходів для захисту фундаментальних прав ВПО на життя, фізичну недоторканність, свободу та безпеку, а також забезпечення ретельного розслідування випадків порушення цих прав, особливо в контексті організації місць компактного проживання ВПО з урахуванням їх цивільного статусу.
- Створення спрощених та ефективних механізмів для оперативного відновлення чи отримання документів цивільного стану, необхідних для повноцінної реалізації прав.

- Забезпечення надійного захисту майнових прав переміщених осіб.
- Гарантування можливості реалізації виборчих прав у повному обсязі.
- Забезпечення доступу до кваліфікованої юридичної допомоги.
- Гарантування права на добровільне повернення до місць попереднього проживання в безпечних і гідних умовах або на переселення до інших регіонів країни.
- Формування сприятливого середовища для повноцінної та сталої інтеграції ВПО в приймаючих громадах. [1]

Для вичерпнішого та детальнішого розуміння механізмів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, а також їх подальшої адаптації та інтеграції у випадку повернення на попередньо покинуту територію, варто розглянути міжнародний контекст, зокрема досвід інших країн, який дозволив не лише вдало реінтегрувати населення, яке було вимушене покинути свої домівки, а й успішно повернути таких осіб на Батьківщину.

Прикладом успішного кейсу щодо переміщених осіб може стати політика Боснії і Герцеговини. Зокрема, у 1995 році Боснія і Герцеговина підписала Дейтонську мирну угоду, умови якої були націлені на повернення біженців та переміщених осіб, що було визначальною умовою миру. Для сприяння добровільного та самостійного повернення боснійців, у Додатку VII був закріплений обов'язок створювати сприятливі політичні, економічні та соціальні умови для безпечного повернення. [48]

В межах державних ініціатив було утворено Комісію з питань біженців та внутрішньо переміщених осіб Боснії і Герцеговини, яка відповідала за повернення майна або надання відповідних компенсацій. На Комісію покладался обов'язок підтримувати тісну взаємодію з міжнародними структурами, зокрема з Агентством ООН у справах біженців, Міжнародним комітетом Червоного Хреста та Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй. [48, с.7]

Протягом 1995 та 2005 років держава запровадила законодавчі акти, спрямовані на забезпечення захисту внутрішньо переміщених осіб, біженців та репатріантів. Зокрема, законодавство запропонувало точне формулювання статусу біженця,

трактуючи його як особу, яка висловила намір повернутися до свого колишнього звичного місця проживання і перебуває в процесі такого повернення. Завдяки цьому, особи з відповідним правовим статусом отримали можливість користуватися фінансовою підтримкою для відновлення житлових умов, доступом до підприємницьких кредитів для забезпечення доходу собі та родині, а також грошовою допомогою, основними продуктами харчування, одягом, медичним обслуговуванням, освітніми послугами та соціальним забезпеченням. [48, с.7]

Було створено Міністерство з прав людини та біженців, що став основним державним органом відповідальним за розробку та впровадження стратегій повернення, а також забезпечення належних умов для комфортного повернення. Можна стверджувати, що хорошою та досить результативною динамікою в українському контексті є те, що в нашій державі створюються відповідні органи та впроваджуються національні стратегії ще на етапі активних бойових дій, оскільки тоді, коли завершиться кривава війна – ми будемо готові до важливих внутрішніх процесів. [48, с.7-8]

Ключовим елементом у процесі забезпечення повернення біженців є систематичний збір статистичної інформації. Федеральне міністерство у справах переміщених осіб і біженців несе відповідальність за збирання й опрацювання даних стосовно біженців та переміщених осіб, а також координує відновлювальні роботи для створення належних умов повернення внутрішньо переміщених осіб. Ця діяльність включає нагляд за процесами відбудови та модернізації, реконструкцію та відновлення житлового фонду та інших об'єктів, призначених для проживання, а також управління мережею регіональних центрів підтримки, які надають комплексну допомогу особам, що повертаються до своїх постійних місць проживання. [48, с.8]

У 2002 році Рада Європи надала оцінку стану справ у Боснії та надала наступні рекомендації:

- розширити обсяги бюджетного фінансування та здійснювати активний пошук альтернативних джерел ресурсного забезпечення для повноцінної реалізації законодавчих актів щодо реституції майна;

- стимулювати процеси економічного відродження та розвитку депресивних територій, куди повертаються переміщені особи;
- гарантувати ефективне впровадження законодавства, що забезпечує рівний доступ до працевлаштування та справедливе ставлення без дискримінації;
- розвивати та підтримувати ініціативи з налагодження міжетнічного діалогу;
- впроваджувати освітні програми, спрямовані на формування культури примирення та толерантності;
- створювати сприятливі умови та надавати підтримку громадським організаціям, залученим до розробки й імплементації політики повернення;
- зміцнювати партнерські взаємовідносини з іншими державами регіону для координації спільних зусиль. [48, с.9]

Зважаючи на це, у 2003 році державна влада ухвалила Стратегію Боснії і Герцеговини з виконання Додатка VII до Дейтонської мирної угоди, тож було визначено такі стратегічні цілі:

- Закінчення процесу повернення переселенців та біженців;
- Закінчення відновлення житлових приміщень та будинків для повернення громадян;
- Початок реалізації права на повернення майна та права користування житлом;
- Створення сприятливих умов та внутрішнього державного клімату для організації постійного процесу повернення та реінтеграції; [48, с.8-9]

З плином часу стало зрозуміло, що така стратегія працює та справді забезпечує комфортне повернення осіб, що вимушено покинули країну. Тож в 2010 році було прийнято рішення про перегляд такої політики та виділенні наявних проблем, які виникли чи залишились. [48, с.9]

За результатами моніторингу та перегляду державної стратегії було виділено кілька ключових моментів, покращення яких сприяло б ефективнішому поверненню біженців:

- Системне відстеження та узгодження ключових етапів процесу репатріації для гарантування результативності впроваджуваних заходів та всебічної підтримки осіб на шляху повернення;
- Розробку об'єктивних критеріїв та показників для комплексної оцінки потреб репатріантів та формування сталих механізмів їхньої соціальної реадaptaції;
- Модернізацію інформаційної системи обліку потенційних отримувачів допомоги, які потребують довгострокових рішень, для оптимізації процесів планування та ефективного розподілу наявних ресурсів;
- Завершення функціонування центрів колективного розміщення, забезпечення поетапного переселення репатріантів до постійного житла та послідовне згортання мережі тимчасових прихистків. [48, с.9]

Тож такий досвід демонструє, що процес повернення та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб потребує комплексного, багаторівневого підходу з чітким інституційним забезпеченням. Боснійська модель показує, що успішне вирішення проблем переміщення неможливе без поєднання політичної волі, належного законодавчого підґрунтя, достатнього фінансування та міжнародної підтримки.

Особливо важливими уроками боснійського досвіду є необхідність побудови ефективної системи реституції майна, розвитку економічного потенціалу районів повернення та цілеспрямованої роботи з подолання міжетнічної напруженості й формування культури примирення. Створення спеціалізованих інституцій з чітко визначеними повноваженнями, як це було реалізовано в Боснії і Герцеговині, дозволяє забезпечити послідовність та координованість дій у сфері повернення ВПО.

Важливо розуміти, що шлях Боснії далеко не був бездоганим та без перешкод, що виражалось у темпі впровадження відповідних програм, певної політизації процесу та забезпечення рівного доступу до необхідної допомоги.

Проведений аналіз стану реалізації прав внутрішньо переміщених осіб, жінок, дітей та інших вразливих груп на території України в умовах збройного конфлікту дозволяє зробити низку важливих висновків.

По-перше, правове регулювання захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні загалом відповідає міжнародним стандартам та Керівним принципам з питань внутрішнього переміщення. Однак існують певні прогалини в імплементації цих норм, зумовлені як недосконалістю законодавства, так і обмеженими ресурсними можливостями держави в умовах триваючого збройного конфлікту.

По-друге, особливо вразливі категорії ВПО – жінки, діти, особи з інвалідністю та люди похилого віку – стикаються з численними перешкодами у реалізації своїх прав, що вимагає запровадження додаткових спеціалізованих механізмів захисту та підтримки. Гендерно зумовлене насильство, обмежений доступ до освіти та медичних послуг, а також соціальна ізоляція залишаються серйозними викликами для цих груп населення.

По-третє, процес інтеграції ВПО до приймаючих громад ускладнюється низкою системних проблем, зокрема недостатнім доступом до постійного житла, обмеженими можливостями працевлаштування та проявами дискримінації. Для подолання цих перешкод необхідне запровадження комплексних програм соціально-економічної інтеграції з урахуванням регіональних особливостей та потреб конкретних громад.

По-четверте, реалізація прав ВПО вимагає не лише удосконалення нормативно-правової бази, а й забезпечення ефективної координації між органами державної влади, місцевого самоврядування, міжнародними організаціями та неурядовим сектором. Створення дієвих механізмів міжсекторальної взаємодії є ключовою умовою успішної політики щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп.

По-п'яте, міжнародний досвід, зокрема практика Боснії і Герцеговини, демонструє, що вирішення проблем ВПО потребує комплексного підходу з особливою увагою до питань реституції майна, економічної адаптації районів

повернення та розбудови культури примирення. Для України цей досвід може слугувати важливим джерелом практичних уроків при формуванні власної політики щодо повернення та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Зважаючи на ці висновки, подальше вдосконалення системи захисту прав внутрішньо переміщених осіб, жінок, дітей та інших вразливих груп в Україні має базуватися на принципах інклюзивності, недискримінації та активної участі самих ВПО у формуванні та реалізації політик, що їх стосуються. Це вимагає не лише розширення законодавчих гарантій, а й забезпечення їх ефективної імплементації через розвиток інституційної спроможності відповідних державних органів та створення сприятливого середовища для діяльності громадських організацій, що представляють інтереси внутрішньо переміщених осіб.

ВИСНОВОК

На основі всього проаналізованого та дослідженого вище, можна підбити підсумки. Таким чином, на даному етапі розвитку галузі міжнародного гуманітарного права можливо прослідкувати чіткий та сталий зв'язок між становлення права Женеви та його подальшого застосування, яке бере свій початок від першої Женевської конвенції 1864 року та є фундаментом побудови системи міжнародного гуманітарного права, що згодом стало якісним плацдармом для становлення Женевських конвенцій 1949 року. Протягом років та століть право Женеви розвивалось швидкими темпами, аби відповідати потребам часу та новим викликам, що виникали внаслідок утворення та зародження нових збройних конфліктів або ескалації вже існуючих. Зважаючи на це, варто зазначити, що сучасне право Женеви включає в себе чотири Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них від 1977 та 2005 років.

На сучасному етапі розвитку галузі, міжнародне гуманітарне право є комплексною галуззю міжнародного права, що регулює відносини між суб'єктами міжнародного права щодо застосування засобів і методів ведення війни, захисту жертв збройних конфліктів та їх мінімізацію, а також встановлення відповідальності за порушення відповідних норм. Так, ключовими принципами МГП є: принцип гуманності, принцип розрізнення, заборона спричинення надмірних страждань, принцип наявності військової цілі тощо.

Вивчення аспекту співвідношення Міжнародного права прав людини та Міжнародного гуманітарного права дозволило прийти до висновку про їх взаємодоповнюючий характер. Незважаючи на те, що обидві галузі мають різні сфери своєї дії та походження, вони можуть доповнювати одне одного задля повноцінного захисту основоположних прав людини під час збройного конфлікту. Проте так чи інакше, основною відмінністю є те, що міжнародне право прав людини застосовується в мирний час, міжнародне гуманітарне право, на противагу – вступає в дію з початком збройного конфлікту незалежно від його характеру чи інших ознак.

Важливим аспектом розгляду стало також дослідження злочинів проти людяності як окремої категорії злочинів, що можуть вчинятись в ході збройного конфлікту. Злочини проти людяності є одними з найтяжчих міжнародних злочинів, що посягають на основоположні права людини та моральні засади цивілізованого суспільства. Вони включають широкомасштабні або систематичні напади на цивільне населення, такі як геноцид, депортації, катування, сексуальне насильство та інші нелюдські дії. Основними ознаками цих злочинів є їх масовий або систематичний характер, спрямованість проти цивільних осіб, а також їхній зв'язок із політикою держави чи організованої групи. На відміну від воєнних злочинів, вони можуть відбуватися як під час збройного конфлікту, так і в мирний час.

Міжнародне право розглядає злочини проти людяності як такі, що не мають строку давності, а винні особи підлягають притягненню до відповідальності незалежно від їхнього статусу чи громадянства. Це підкреслює важливість захисту прав людини та недопущення безкарності за подібні діяння. Боротьба зі злочинами проти людяності є не лише юридичним, але й моральним обов'язком світової спільноти, що спрямований на захист гідності, справедливості та безпеки всього людства.

Вивчення аспектів інституційно-правових механізмів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту дало змогу зрозуміти, що механізми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту представляють собою комплексну систему міжнародних організацій, судових органів та правових інструментів, спрямованих на забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права та прав людини під час воєнних дій.

Міжнародні трибунали, починаючи від Нюрнберзького та Токійського, заклали фундаментальні основи для розвитку міжнародного кримінального права та індивідуальної відповідальності за воєнні злочини. Подальший розвиток цих механізмів знайшов своє відображення у створенні Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу для

Руанди, які сформували важливу судову практику щодо тлумачення Женевських конвенцій та інших норм міжнародного гуманітарного права.

Говорячи про аспекти захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, важливо також розглянути ці особливості в контексті російсько-української війни, що стала наймасштабнішою війною у 21 столітті. Порухення прав людини в умовах збройного конфлікту на території України є серйозним викликом як для національного правопорядку, так і для міжнародної спільноти. У сучасних умовах війни міжнародне гуманітарне право виступає не лише як набір юридичних норм, а як моральний компас, що покликає захищати найуразливіших — цивільне населення, поранених, військовополонених. Проте практика свідчить про численні випадки ігнорування цих норм, що веде до глибоких гуманітарних наслідків і підриває засади міжнародної безпеки. Системність таких порушень вимагає не лише фіксації фактів і збору доказової бази, а й активної правової реакції: з боку державних інституцій, міжнародних організацій та судових механізмів. Забезпечення справедливості для жертв, покарання винних і запобігання безкарності мають стати ключовими елементами післявоєнного відновлення та правової відповідальності.

Російсько-український конфлікт чітко показує, що дотримання прав людини не є другорядним питанням навіть у найтяжчих умовах — навпаки, саме повага до гідності, закону й гуманізму визначає цивілізований шлях подолання воєнної трагедії та побудови стійкого миру.

При вивченні правового аспекту захисту прав людини в умовах збройного конфлікту в контексті українського законодавства стверджувати, що у період дії воєнного стану в Україні держава стикається з подвійним викликом: з одного боку — забезпечення національної безпеки та ефективного функціонування оборонної системи, з іншого — необхідність збереження основоположних прав і свобод людини. Законодавство України передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав громадян, що є допустимим згідно з Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями держави, зокрема Міжнародним пактом про громадянські та політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Проте, навіть за умов воєнного стану закон не допускає обмеження таких прав, як право на життя, заборона катувань, рабства, покарання без закону.

Правовий режим воєнного стану в Україні, хоч і передбачає особливі заходи, все ж базується на принципах верховенства права та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Це вказує на прагнення держави діяти в межах законності навіть у найскладніших обставинах та зберігати баланс між безпекою і правами людини.

Що стосується прав внутрішньо переміщених осіб, що станом на сьогодні є актуальним предметом вивчення в Україні, то можна стверджувати, що незважаючи на розробку різних механізмів та стратегій щодо захисту прав такої групи осіб, так інакше, ця категорія осіб залишається вразливою. Разом з тим, було розглянуто досвід Боснії і Герцеговини щодо пристосування та інтеграцію таких осіб до місць тимчасового перебування.

Зважаючи на всі вищенаведені факти та обставини, є підстави стверджувати, що захист прав людини в умовах збройного конфлікту залишається однією з найскладніших та найкричущіших проблем сучасного світу та міжнародного зокрема, яка потребує постійного вдосконалення, а також фактичної реформи та змін підходів, механізмів та способів забезпечення наявних норм та принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аналітичний звіт щодо реалізації положень Закону України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75509.pdf>
2. Верховний Суд України. Презентація «Воєнні злочини: особливості кваліфікації за міжнародним та національним законодавством» URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf
3. Відповіді на ваші запитання про МГП / МКЧХ. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/12/IHL_Answers_to_your_questions_Ukr_web.pdf
4. Вісник Вернадського. Стаття «СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ» URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/18.pdf
5. Вісник МДУ. Стаття «СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА» URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/23.pdf>
6. Вісник юридичного факультету УжНУ. Стаття «ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ» URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/55-1.pdf>
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#o326
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
9. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n1424

10. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року / Уповноважений ВРУ з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
11. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
12. Закон України «Про правовий режим воєнного стану», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
13. Злочини проти людяності / ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/Злочини_проти_людяності
14. Злочини проти людяності: що це таке і як довести? / Shtab.net. URL: <https://shtab.net/news/view/zlochyni-proti-lyudyannosti-shho-ce-take-i-yak-dovu/>
15. Кваліфікація воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://ptcu.gov.ua/uk/czentr-znan/intervyyu-z-treneramy/kvalifikacziya-voennyh-zlochyniv-za-kryminalnym-kodeksom-ukrayiny/>
16. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
17. КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/konstytuciyini_prava_i_svolody_lyudyn_y_ta_gromadyanyna_v_umovah_viyny_ta_pislyavoyennyu_period_2023.pdf
18. Конституція України, 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4381>
19. Міжнародне гуманітарне право: кого захищає? / ЮрФем. URL: <https://jurfem.com.ua/mizhнародne-humanitarne-pravo-koho-zachychae/>
20. Міжнародне гуманітарне право: короткий посібник / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/MHP-final.pdf>

- 21.МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЙОГО ВЗАЄМОДІЯ З МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/14fafb1f-e39f-42cd-b728-306cd3668adc/content>
- 22.Міжнародний пакт про громадянські та політичні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#o132
- 23.Навчальний посібник «МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ». URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_1_copy-1.pdf
- 24.Постанова Верховної Ради України «Про заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>
- 25.ПРИНЦИП LEX SPECIALIS: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b84399ec-a83c-4870-8dc5-7496efe5f3f0/content>
- 26.Публікація МКЧХ «ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ ТА ДОДАТКОВИХ ПРОТОКОЛІВ ДО НИХ» URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf
- 27.Радіо Свобода. Стаття. ««Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (перша частина)» URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30103168.html>
- 28.Римський статут Міжнародного кримінального суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n45
- 29.Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та

- затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-p#Text>
- 30.Стаття «ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ У ПРАКТИЦІ ІСТР ТА ІСТУ З ПОРІВНЯЛЬНОЮ ПРОЄКЦІЄЮ НА ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ» URL:
http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2023/45.pdf
31. Стаття «Міжнародне гуманітарне право у XXI столітті». URL:
<https://veche.kiev.ua/journal/3855/>
- 32.Стаття «Нюрнберзький процес через призму десятиліть: історія, політика, правові наслідки та сучасні виклики» URL:
http://lib.rada.gov.ua/static/about/vistupi_text/Litvin/golos_11_05_14.html
- 33.Статут Міжнародного воєнного трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн URL:
https://zakononline.com.ua/documents/show/140950_140950 .
- 34.Судова справа / Refworld. URL:
<https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ict/1998/en/19275>
- 35.Товариство Червоного Хреста України. Міжнародне гуманітарне право. URL:
<https://redcross.org.ua/ihl/>
- 36.Товариство Червоного Хреста України. Новини. URL:
<https://redcross.org.ua/news/2025/03/107888/>
- 37.Українська Гельсінська спілка з прав людини. Доповідь ««Війна і права людини» URL: <https://www.helsinki.org.ua/files/docs/1439184931.pdf>
- 38.Українська Гельсінська спілка з прав людини. Доповідь «Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права» URL:
https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/DD_mod_08-1.pdf
- 39.Українське право. Декілька фактів про Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. URL:
https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/dekilka-faktiv-pro-zhenevski-konventsiiyi-vid-12-serpnya-1949-r/

40. Українське радіо. Стаття «Наслідки Нюрнберзького трибуналу для права та людства – пояснює правник-міжнародник» URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=90962> .
41. Юридична газета. Визначення воєнних злочинів. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznachennya-voennih-zlochiv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html>
42. Юридична газета. Як через війну обмежувалися права людини. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/yak-cherez-viynu-v-ukrayini-obmezhuvalisya-prava-lyudini-povniy-spisok.html> .
43. Юридична клініка НЮУ. Права людини під час воєнного стану. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/05/06/prava-lyudyny-i-gromadyanyna-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu/>
44. Юридичні клініки України. Консультація «Права внутрішньо переміщених осіб» URL: <https://legalclinics.in.ua/consult/consultation-21-03-2020-7/>
45. Юрліга. Що означає ратифікація Римського статуту. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytcs/231201_shcho-oznacha-ratifikatsya-rimskogo-statutu-dlya-ukrani
46. BBC Україна. Стаття. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c5ydp427j61o>
47. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/26.pdf
48. Council of Europe. Human Rights Protection of Returnees. URL: <https://rm.coe.int/human-rights-protection-of-returnees-standards-and-policies-november-2/1680b2bd70>
49. IHLAW. Міжнародне гуманітарне право. URL: <https://ihlaw.org/mizhnarodne-gumanitarne-pravo/>
50. International Military Tribunal at Nuremberg / US Holocaust Memorial Museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/international-military-tribunal-at-nuremberg>

51. JustGroup. Стандарти розслідування. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf
52. New Justice. Навчальна програма. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Curricula_NJ_IHL_ICL_2019_UKR-1.pdf
53. RCHR. Окупація Криму: аналіз. URL: https://rchr.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/okupation_crimea_ukr_a4.pdf
54. Swissinfo. Женевські конвенції та правила ведення війни. URL: <https://www.swissinfo.ch/ukr/politics/женевські-конвенції-та-правила-ведення-війни/47973802>
55. Visit Ukraine. Права громадян під час воєнного стану. URL: https://visitukraine.today/uk/blog/3242/what-rights-of-citizens-cannot-be-restricted-during-martial-law?srsltid=AfmBOooAhN0lIni_12ycfEVWjZ2iz021M5DDusgNpVVsm_OISzeKZu#obmezennya-pid-cas-vojenного-stanu-shho-govorit-zakon